HORÁCKÝ KROJ

O HORÁCKÉM KROJI

Obsah.

A Úvodní slovo

B Dívčí kroj

C Škrobínky

D Kroj stárkových

1/ Stárkovské šátky

2/ Stárkovská zástěra

3/ Fábor pro stárkovou

4/ Věnečky

5/ Prameny

E Úvodnice

1/ Ženy v kroji nejdůstojnějším

2/ Úvodní plína

3/ Zvláštnost úvodní plíny

4/ Zavíjení hlavy plínou

5/ Úvodní zástěra

6/ Sukně zelenice

7/ Prameny

F Žena ve smutku

G Starý kroj a nové oblékání na Vysočině

H Doplňky

1/ Bílá půlka

2/ Plachetka

3/ Fěrtochy a fěrtoušky

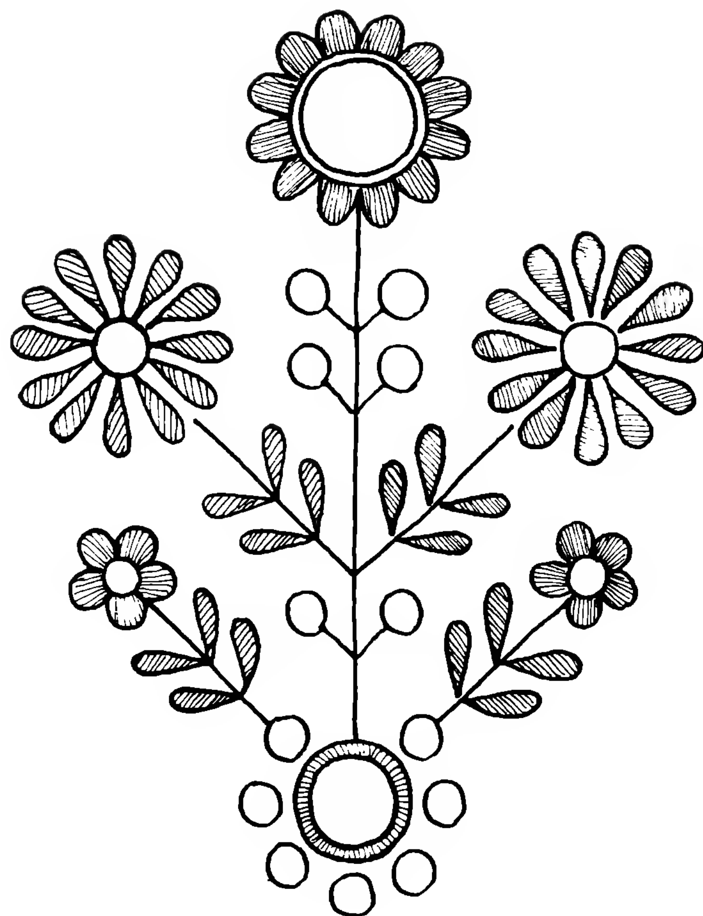
4/ Sukně

CH Jihlavský kroj

1/ Jihlavský kroj - historie

2/ Popis Jihlavského kroje

K Doslov

ÚVODNÍ SLOVO

A

ÚVODNÍ SLOVO

Mám-li pojednat o horáckém lidovém kroji, je nutno říci, který kraj se Horáckem myslí. Je to celá Českomoravská vysočina i s vysočinou Drahanskou, tedy velmi rozsáhlá oblast zaujímající i velkou část východních Čech a západní Moravy. Pojednám však o kroji těch okrsků, které nejlépe znám. Je to především Mor. Krumlovsko, Znojemsko, Náměšťsko, Třebíčsko, částečně Jihlavsko, Telečsko a Dačicko. Pokud se týká terénu, je zde značný rozdíl v nadmořské výšce: 280 - 837 m. Hlavní řekou je sice Dyje, avšak osu tvoří řeka Jihlavka, která sbírá vody Rokytné a Oslavy i Jevišovky. Svratka a Svitava patří též do oblasti Moravského Horácka. Při tak velkém plošném rozsahu a rozdílu v nadmořské výšce je i ráz krajinný různý a také bonita půdy se velmi liší. To způsobuje i rozdílnost charakteru obyvatelstva, jehož hlavním povoláním je sice zemědělství, avšak i to je rozdílné. A tu jsme u problematického bodu s názvem H o r á c i . Již to samo slovo vnuká představu hor, kopců, lesů, méně úrodné země, ba i docela neúrodné a s tím i představu chudoby. To však nelze všeobecně říci. Sami etnografové si nevěděli tak docela rady. Fr. Bartoš, který rozdělil Vysočinu na Horácko a Podhorácko, neučinil toho rozdílu dost přesně. - Podhoráci si říkají na Tišnovsku, avšak na Mor. Krumlovsku, Znojemsku a také částečně na Třebíčsku není skutečných hor. Zde jen potoky a řeky tvoří hluboká údolí a kraj se vyznačuje jen stále se zvyšujícím terénem; např. Klučovská hora u Třebíče skoro 600 m vysoká jen málo je v celém okolí patrná. V nízkých polohách je také půda jinak úrodná, podnebí je značně mírnější a v okolí Mor. Krumlova a Znojma daří se i vinné révě. Jak se má tedy domácímu obyvatelstvu líbit pojmenování Horáci, což znamená chudáci, když oni jimi nejsou? A Podhoráci se na ně též nehodí, když tam v pravdě není skutečných hor?

Lid však sám se rozlišuje. Tam, kde hlavní obilnou sklizní je žito a oves, jsou H o r á c i, kde pšenice a ječmen, je D o l s k o . Přesnou hranici však nelze určit, ale velkou hraniční čáru tvoří střední tok řeky Jihlavky. Při přejezdu z Náměšťska přes Jihlavku se říká, že se jede na Dolsko a obráceně, když z Dolska jezdili pro sadbové brambory na Třebíčsko nebo Velkomeziříčsko, říkali, že je vezou z hor. Také čeledíni a děvečky z hor sloužívali na Dolsku a vzorované sukně šerky byly jmenovány jako "horské oblékání". Ve Vémyslicích, městečku na Krumlovsku, prý by se ani žádná ženská do také vzorované šerky neoblékla.

Také je třeba upozornit, že na Vysočině je dvojí lidová řeč. Ve východním a jihovýchodním kraji mluví se širokým nářečím hanáckým, dále pak od Třebíče, Moravských Budějovic a Velkého Meziříčí na západ hovoří se nářečím českým. Hanácké nářečí však nezní tak měkce jako pravá hanáčtina. Spíš je to řeč dutá s celou řadou slovních odchylek a zvukových odstínů. Na horáckém Dolsku, kde výhradně znělo hanácké nářečí, rádo se sneslo pojmenování "Hanáci". Ovšem že ne praví Hanáci, poněvadž prý nemohli být křtěni vodou z řeky Hané, ale proto, že místo "ano" říkají "hano" a na Krumlovsku, Znojemsku a částečně i Budějovicku pouhé "han" v nejrůznějších zvukových variacích. "Tož to je pravda. Hanáce přece říkajó - ja."

A ještě jednou se vplétá pojmenování "Hanáci" do lidového vyjadřování. - Když se v Čechách oblékají ženy na slavnosti do kroje, říkalo se, že jdou "za selku". Na Dolsku se děvčata ptávala: "Pudeš za Hanačko?" ale též: "Pudeš do krojo?"

O Vysočině, o Horácku býval názor, že je to chudý kraj, chudý na všechno, když se o něm říkalo "konec chleba - počátek kamení". A také prý chudý na národopis. Tento názor se zvlášť utvrdil v údobí Národopisné výstavy v Praze 1895. Horácko bylo na ní zastoupeno opravdu velmi chudě. Reprezentovalo se sice honosným, rozsáhlým gruntem i s chalupou

/výměnkou/ z Velkomeziříčska, avšak krojově bylo zastoupeno jen třemi figurinami v ženských krojích a jednou v kroji mužském a to ještě z r. 1820. Ve zprávách Národopisné výstavy se uvádí, že v lidovém horáckém kroji se dávno nechodí, že všechno nahradila městská móda. To však byl velký omyl, neboť Horácko i se svým Dolskem mělo své národopisné bohatství jako jiné kraje. Lid však měl své vynikající kulturní činitele - básníky, spisovatele, hudební skladatele, umělce výtvarníky a tolik přírodních krás. A proto se lidu vtíralo vědomí, že vše, co má vlastního, je jen obyčejné, ať jsou to písně, kroj, obyčeje, výtvarnictví a hlavně řeč. Větší pán byl ten, kdo mluvil "pansky"; nářečí se říkalo "škaredá řeč". A přece měla Vysočina svůj bohatý lidový svéráz také ve stavebnictví a v řemeslech; jako je např. keramika, nábytek, tkalcovství a soukenictví. Malovaným nábytkem z Mohelna bývalo zásobováno půl Slovácka. A kroj? Nebyl sice tak pestrý a vyšívaný jako kroje slovácké, ale bohatý tkalcovskou a soukenickou dovedností. Ta slovácká "košulenka tenká" má původ na Horácku ve zvlášť jemných ručně tkaných batistech. Šerky sukně dovedností tkalcovskou a bohatostí vzorů mohou se docela rovnat slováckým výšivkám. Výšivek je sice méně jako na Slovácku, ale množství a kvalitou nezůstávají pozadu za výšivkou valašskou jako krojový doplněk. Byl prostší ten horácký kroj, avšak měl také svůj svérázný řád.

A nyní ještě jednou k upozornění, že již dávno před rokem 1895 byl na Vysočině kroj odložen. Dozníval až do r. 1900 a zbytky se hlásily ještě po první válce, jako např. sukně šerky, kanafasky, měňavé fěrtoušky, plyncrové vyšívané střevíce. Bílé vyšívané plíny nosily některé ženy ještě v osmdesátých letech minulého století. Barvířské modrotisky se plně uplatňovaly až do dvacátých let tohoto století. Velké vlňáky, zvané nejprve "vébrovské" později fabrické jsou stále ještě v používání. Mužské

bohatě vyšívané kožichy pamatovali jako běžné ještě naši rodiče, rození v šedesátých a sedmdesátých letech. Byly tak ceněny, že jsou uváděny i v dědických smlouvách. - A všední oblékání, podobné dnešnímu na Slovácku, se zachovávalo kvalitou materiálu a střihem u starších žen ještě v prvních letech po první válce.

Kde se tedy vzal ten mylný názor, že je Vysočina národopisně chudá? - Chudá je jen na úrodnost země. - Nemá révu, nemá víno. Tvoří také rozhraní v kultuře západní a východní i jižní. Jih pak vždy přitažlivěji působil.

Vysočina tedy neměla víno, aby jím lákala. Měla však dobrý a upřímný lid, který se dovedl rozdělit o to, co měl.

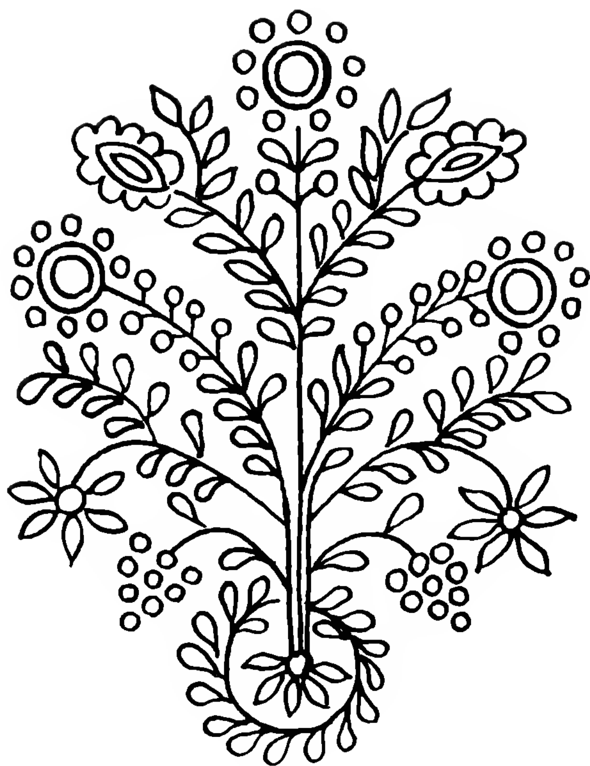
Hanáci jsou na tom s národopisem lépe. Mají bohatý kroj. Však na něj měli dost za řepu a ječmen.
Jsou na to pyšní, ale jsou prý i skoupí. Na pohostění mají sice piva dost, ale pivo již není víno.

A Valaši - též bodrý horský a upřímný lid, jsou již charakteru východního, čímž právě vábí. Pohostit dovedou slaninou a pálenkou. Proto se o nich národopisně také víc ví.

Jen Horáci zůstali pro svou velkou skromnost národopisně pominuti. Z té velké skromnosti neuměli se ničím pochlubit a třebaže mají celou řadu svých velkých lidí, nebyl mezi nimi žádný národopisec takového stylu, aby se dovedl v národopisném směru svým rodným krajem pochlubit.
A v tom zůstává Vysočina dosud, neboť národopisný svět staví hlavně na literatuře a právě té má Horácko tak velmi málo. Ti pak, kteří s láskou o Horácku národopisně pracují, přicházejí pozdě a téměř nepovšimnuti.

Dík však nynějšímu kulturnímu vedení Národopisné společnosti československé při ČSAV, že rozesílá dotazníky po amatérských pracovnících. Kolik však je těch, kteří jim dovedou věnovat odbornou pozornost!? - Vymřeli pamětníci, nenarostli noví zájemci, aby dovedli literárně zachytit, co ještě kolem nich doznívalo. A také novodobí odborníci kladou otázky, na které již je těžko odpovídat, poněvadž přicházejí pozdě.

Vratislav Bělík

DÍVČÍ KROJ

B

D Í V Č Í   K R O J

Je to lidové oblečení, jehož znamením jsou u různých moravských kmenů tzv. rukávce. Na Horácku byly jmenovány "košilka" na rozdíl od dlouhé košile s rovnými, po lokte sahajícími rukávy; košile se kolem krku stahovala šňůrkou. Košilka však sahala jen trochu přes boky. Rukávy měla v rameni nabírané a nad lokty stahované. Jejich okraj zdobila krajka nebo vyšívání. Košilka však byla oblečení mimořádné, nebylo běžné. Ani do kostela se nechodilo v košilce. Ženy, které se narodily v letech padesátých až sedmdesátých minulého století, říkaly, že košilka se oblékala jen k muzikám, na bály, o hodech a v létě, když šla děvčata "za bílou družičku". Když šla děvčata na Jihlavsku v rukávcích, říkala, "že jdou svlíknuty". Jít do kostela "svlíknuty" nebyl obyčej/prouch/.

Dívčím krojem na Mor. Krumlovsku a dál na západ na horáckém Dolsku se rozumělo oblečení bez kabátku, později kacabajky a ještě později bez jupky, čili blůzky. Kolem r. 1900 děvčata říkala, že půjdou "do kroju" nebo také "za Hanačku". K tomu kroji patřily tři až šest bílých, natvrdo škrobených spodnic o různém počtu dílů /3 - 6/. Spodnice nejspodnější bývaly užší. Svrchní sukně, fěrtoušek, košilka a šněrovaný živůtek tvořily další součásti kroje. Doplňkem oblečení byly bílé punčochy, černé střevíčky, křížní šátek přes prsa, krézl nebo i malý krejzlík a konečně i úprava hlavy.

Ty krojové součástky nosila děvčata snad na celé Vysočině, avšak v různých jejich obvodech měly své zvláštnosti jak v úpravě, tak i v materiálu. Jak je patrno, podléhal dívčí "slavnostní" kroj časem změnám. Od zrušení roboty 1848 až po první válku dály se tyto změny asi po deseti letech, až patnácti. O tom svědectví podaly Marie Kavková, roz. 1852 v D. Dubňanech a Kateřina Požárová z Jamolic, která byla asi o dvanáct let mladší.

Popsat dívčí kroj v r. 1972 bylo by pro mladého národopisce neuskutečnitelné. Není již pamětníků. Avšak mně, narozenému r. 1900, podařilo se za celý život zrekonstruovat dívčí kroj jednak ze zachovaných součástek, jednak z vypravování pamětnic, které v tom kroji ještě chodily a také ve srovnávání s krojem v krajích, kde se v podobném kroji ještě chodilo, stanovit krojový řád. Bylo to Brněnsko, kde se v lidovém kroji chodilo v plné slávě až do první světové války a doznívání trvalo ještě přes celou první republiku. Při takovém studiu bylo patrno, jak městská móda zasahovala do lidového kroje jak střihem, tak i materiálem. 1/

O b l e č e n í d ě v č a t k t a n c i

Zprávy mně o tom mohly podat ženy narozené kolem r. 1850. Ženy rozené v letech šedesátých minulého století strojily se již trochu jinak a ženy narozené v letech sedmdesátých oblékaly se do tradičního kroje k muzikám už jen výjimečně na tzv. národní slavnosti, na plesy - bály, na jejichž pozvánkách znělo: "Dámy v národních krojích jsou vítány."

1/ Vlněné kašmírové látky po celé ploše potisknuté pestrými velkými květy přijalo Slovácko na Hradištsku a Strážnicku v celém rozsahu, zatím co Vysočina si vyžádala vzor s drobnými kvítky v malých kytičkách řídce po látce posetými.
Černá krajka v městské módě uplatnila se na Slovácku na fěrtochách kolem Hodonína i také na Kloboucku, na Vysočině též, avšak jen na dolním okraji taftového fěrtoušku. Skládaná náběra na městských sukních v letech osmdesátých uplatňovala se v lid. podání na fěrtochách místo černé krajky jak na Slovácku, tak i na Vysočině.

Těmi dámami se myslila děvčata. Také na slavnostní výlety, které pořádaly různé spolky a korporace, chodila děvčata v tzv. národních krojích. Stalo se tak vlivem Národopisné výstavy v Praze /1895/. Jak je patrno,podléhal dívčí kroj, slavnostní kroj, časovým změnám již v kratších etapách. Po zrušení roboty 1848 až do první války dály se tyto změny vždy asi po deseti až patnácti letech. Poznal jsem to z vypravování Marie Kavkové.

Podle vyprávění Marie Kavkové oblékala se děvčata k muzice takto:

Na dlouhou košili s rovnými a po lokte sahajícími rukávy a u krku stahovanou na tkaničku, oblékl se "honzík". Na ten se vázaly bílé, tvrdoškrobené spodničky na okraji zdobené vyšívanými zoubky a všelijakými vzory. Spodnice bývaly čtyři i více. Pak se oblékla košilka z tenkého plátna nebo batistu. Potom přišla na řadu svrchní sukně ušitá ze šesti dílů, podkládaná organtinem a na lemu rubu červeným pruhem tz. plechem. Přizdobena bývala ještě krepinkou v barvě odrážlivé. Děvčata parádnice mívaly přes vrapy u límce ze šňůreček "sultašek" též v barvě odrážející se od barvy sukně našitých všelijakých vzorů. Sukně se šily z různých látek: na hody musela být sukně "štofka", na bály a k letním muzikám chodilo se v sukních lehkých - glotových, satynových, ale také jen v plátěnkách, modračkách. Na sukni se vpředu uvázal hedvábný taftový měňavý fěrtoušek, lemovaný na dolním okraji černou krajkou. Nakonec se oblékl tmavý soukený nebo sametový živůtek, vpředu šněrovaný, na průramcích lemovaný červenou, nabíranou nebo do žabek skládanou haraskou. Doplňkem oblečení byl pestrý, květovaný kašmírový šátek, zvaný "křížní" v nejrůznějších barvách: červené, zelené, modré, fialové, růžové i pomerančové tj. v takové barvě, aby se vkusně hodil k celému oblečení. Děvčata tedy mívala křížních šátků víc. Překládaly se křížem přes prsa. Aby se kolem krku potem neodbarvovaly, podkládaly se bílým trojúhelníkovým šátečkem, kte-

rý byl po nejdelší straně přizdoben vyšívaným nebo krajkovým nabíraným krejzlíkem.

K dokonalému oblečení patří bílé punčochy s vypletaným vzorem a černé střevíčky a také ještě fábor kolem pasu, vyšívaný šátek do ruky, účes, panenský vínek nebo pestrý plátěný šátek, který se vázal "do věnce".

Fábor je hedvábná stuha, široká tak asi na tři prsty. Obtáčela se kolem pasu z pravého boku, zkřížila se na levém boku a uvázala na mašli na boku pravém. - Proč pravém?- Protože když chasník vedl děvče po své pravé straně, nezacléněl svou postavou pentli fáboru, který je právě znamením děvčete. - Jaké barvy byl fábor? - Zdá se, že křižní šátek, fěrtoušek a fábor měly tvořit harmonický celek, čili lidově řečeno "mělo jít jedno ke druhému". Avšak přece jen převládala na fáboru barva červená, barva s magickou mocé proti uřknutí. - Zasnoubená děvčata však mívala modrý fábor. Přinášel jej chasník své příští nevěstě, když přišel ponejprv k ní do domu na námluvy. Nemusil prý ani nic říkat, jenom podal před rodiči svému děvčeti modrý fábor. Jím opásaná chodila snoubenka vždy, když se svátečně oblékala.

Šátek k muzice měl dokola vyšitý přikrašlované zoubky. Šlo-li děvče ponejprv k muzice, měl pro ni šátek mimořádný význam. Jít ponejprv k muzice znamenalo vstup do života. Symbolem života je strom. Nesměl tedy strom na takovém šátku chybět. Musel to však být strom živý - strom s kořenem. Ponejvíc to býval stromeček rozmarýnový. Do protějšího rohu na šátku byl vsazen rozmarýnový věneček s monogramem. Druhé dva rohy na šátku zdobily dva menší stromečky nebo jen halouzky. Šátek mívalo děvče přišpendlený za pasem po pravém boku, nebo jej drželo v pravé ruce. Skládal se uměle tak, aby všechny čtyři vyšívané rohy bylo vidět.

Ú p r a v a   h l a v y .Vlasy nahladko učesané na cestičku, nebo nazpátek splétaly se do dvou i více copů a stáčely se nad týlem do drdolu. Tak chodila všechna

děvčata k muzikám. Puštěné copy přes záda patřily jen školačkám. V bližším okolí Mor. Krumlova vázal se na hlavu do věnce "lipský" nebo "sakský" šátek červený nebo "kazamírový" /tmavý/. Dál na západ od Krumlova chodila děvčata k muzikám "učesaná" tj. v účesu. Byl též hladký, copy se stáčely do drdolu, do kolečka či do věnečku, nebo též "na zahrádku", avšak byly to copy rozmarýnové. Na Třebíčsku se rozmarýnové copy nepletly; vplétala však se do nich stužka bílá, růžová, červená nebo modrá, to jak které děvče potřebovalo k barvě svého oblečení, nebo i ke své tváři. Moje babička, Matylda Kočová, roz. Sýkorová 1848, říkala, že si pamatuje, jak nejmladší děvčata chodila k muzikám v "panenských vínkách". Když však ona dorostla, již se od panenských vínků upustilo; chodilo se již jen tak. Škoda, že jsem se tehdy neuměl babičky zeptat na podrobnější popis toho vínku. Vyrozuměl jsem jen, že byl pořízen z červených pentlí, které vzadu tvořily jakousi růžici. Byl to asi nějaký proužek pošitý korálky a cetkami, který se kladl kolem hlavy a vzadu se zavázal. Tam byla připojena z červených pentlí ušitá kokarda, ze které visely delší smyčky přes týl až po lopatky.

K dívčímu kroji patřil vždy jen fěrtoušek, ať již hedvábný nebo vlněný. Bílou, bíle vyšívanou zástěru, často i bohatě vyšívanou, oblékala ponejprv nevěsta a pak vdané ženy k úvodům ať již svých nebo i jiných dětí. Parádivá děvčata však se pro tuto nádhernou krojovou součást cítila zkrácena. Nahradila si ji tedy zástěrou vyšívanou červeně. Pak ale musel být i vzor jiný, neboť na úvodních zástěrách vdaných žen se vyskytoval symbolický vzor na poctu manželství a mateřství.

Kdy tedy děvčata oblékala červeně vyšívanou zástěru, když jim jako pannám patřil fábor a pouhý fěrtoušek bez výšivek? - Nastrojila se do ní v neděli odpoledne, když se za dědinou hromadně scházívala s chasníky. Ti již čekávali, až se děvčata vypraví; vedla se zpravidla v podpaží.

Sotva zašla za dědinu, chasníci šupli za nimi. Zpočátku to vyznívalo jen jako škádlení a všelijaké pokřiky, ale za chvíli již kráčeli za zpěvu chorovodem děvčata vpředu, za nimi volně v řadě chlapci. A nakonec se chorovod rozešel v párech. To se již chlapec a dívka vedli v podpaží v milostném zaujetí. A právě k těmto chvílím, jako by na jejich oslavu, hodila se tato dívčí zástěra. Po léta se udržoval tento obyčej, avšak vyšívaná zástěra prodělávala mnoho změn, které přinášela městská móda. Zástěrám ubývalo na rozměrech, až se z nich staly docela malé zástěrky z jemného materiálu. Jednou byly odloženy i ty.

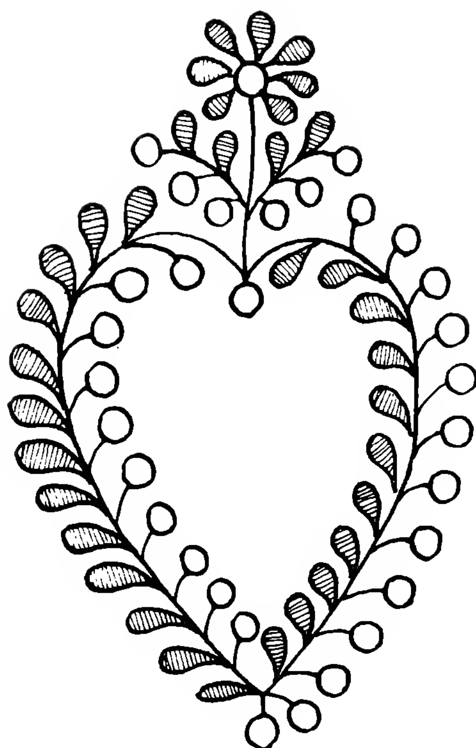
xxx

Právě popsaný kroj je podle vyprávění Marie Kavkové, roz. r. 1852 v D. Dubňanech u Mor. Krumlova a též podle porůznu zachovaných součástek, které jsem časem shledával. Tak se děvčata oblékala asi v letech padesátých až šedesátých minulého století.

V sousední dědině Jamolicích našel jsem jinou informátorku o lidovém oblékání v Kateřině Požárové, která však byla již asi o dvanáct let mladší. V té době již se děvčata oblékala k muzikám jinak. Kroj prodělal určitý vývoj.

Kateřina Požárová vyprávěla: "Sukně, fěrtoušek, šátek do ruky, fábor, punčochy a střevíce zůstalo, jak povídala babička Kavková z D. Dubňan. My už jsme k muzikám košilky s vydutými rukávy nenosily. Měly jsme košile s rovnými rukávy, dlouhými po lokte a dokola strojově vyšívanými. Soukenný nebo sametový živůtek nahradil bílý, prací živůtek plátěný, nešněrovaný, nýbrž zapínaný. Kolem průramků byl lemovaný bílým strojovým vyšíváním s takovým vzorem, aby se mohl provlíkat barevnými pentličkami. Křížní kašmírový květovaný šátek se nyní vázal na hlavě "do věnce". Místo něho připínal se kolem krku "krézl", který sahal až na ramena. Byl červeně vyšívaný a ještě lemovaný

krajkou. - Byly to vlastně krézle dva, které se všívaly do téhož pásku. Hořejší krejzlík byl jen z úzké krajky, dolní pak byl široký. Někde chodila děvčata jen ve vyžehleném a samočinně navlněném krejzlu, jinde v nakulmovaném, jindy jak se které líbilo. Krejzl však byl vždy natvrdo naškrobený. Kolem pásku na krku připínaly se skleněné korály, několikrát obtočené. Kromě korálů bývala na krejzlíku uvázána stužka na mašli na pravé straně. Bílou měla děvčata, za kterými ohlapci ještě nechodili, červenou měla děvčata již se známostí a modrou mašli si připínaly již zasnoubené nevěsty. - V Ketkovicích se ty pentle připínaly na pravém rameni živůtku.

ŠKROBÍNKY

C

Š K R O B Í N K Y

Sláva tvrdých škrobených sukní začala zacházet po první světové válce. Na Brněnsku jich musilo míti děvče do plné parády šest až osm, na Krumlovsku čtyři až šest a dál na západ Vysočiny, sukní ubývalo, ale žádné děvče se neobléklo do méně sukní než tři. Také jejich šířka nebyla stejná. Na Brněnsku byly sukně šesti až osmidílné, na horáckém Dolsku /Krumlovsku, Znojemsku a částečně i na M. Budějovicku/ se říkalo, že jsou sukně čtyř až šestipůlové /jeden díl = šířka plátna = 1 loket tj. asi 80 cm/ a na skutečném Horácku se shledáváme ponejvíc se sukněmi ze tří dílů.

Spodním bílým sukním věnovala se veliká pozornost, nejen že byly vyšívané, ale i škrobení a žehlení bylo dovedné. Spodnice se praly zpravidla dvakrát do roka: na jaře a napodzim /na hody/. Škrobily se a žehlily zasyrova. Škrob se vyráběl podomácku z pšenice nebo se kupoval Hofmanův rýžový škrob s kočičkou. Tehdy se ho spotřebovalo tolik, že jej kupci objednávali v celých bednách. Není také divu, neboť skoro v každém domě byly nejméně tři ženské, které měly po čtyřech až šesti čtyřpůlových sukních. Když se naškrobily a vyžehlily, upravily se do pěkných oblých záhybů, ovinuly se tkanicemi a čekaly na první oblečení. Bývaly tvrdé jak rok, ale hlaďounce vyžehlené, až se leskly a lehounké jak papírek; jen šustěly. Při žehlení jedna osoba nic nespravila.

Oblékání do škrobínek byl hotový obřad. Potřebovala se k tomu skutečná komorná. Zastávala ji obyčejně maminka. Prvně se oblékl "honzík". Býval to buď bílý živůtek s vycpaným jelítkem dokola /kromě vpředu/, nebo krátká sukýnka asi na píď dlouhá, dvojitá, všitá do širokého límce na "kšandách" a tvrdo vyškrobená. Na "honzíka" se začaly navazovat škrobínky: čím jakostnější, tím svrchnější. Avšak

navazování nebylo jen tak! To se postavilo našikmo zrcadlo na zem a nyní nastalo před ním všelijakého otáčení sem a tam a pak popotahování sukní hned v pasu, hned zase dole. Maminka říkala: "Běž tam, votojce, pocem!" a pak upravovala. Když bylo vše hotovo a nastrojená děvčata vycházela z domu, neopomenula maminka podívat se za nimi aspoň z okna, nevyšla-li vůbec až před vrata. Děvčata se jen-jen nadnášela, sukně se jen pohoupávaly, nic na nich neplandalo. V škrobínkách se kráčelo velmi důstojně. Sváteční střevíčky k tomu do taktu vrzaly a dovršovaly slavnostní půvab.

Nejen oblékání a chůze ve škrobínkách vyžadovalo jakýsi obřad, ale i pokleknutí vyžadovalo obřadného pohybu. Nejprve se musely udělat tři, čtyři drobné kroky ťap-ťap-ťap, obrat v bok, ale v tom okamžiku bylo potřeba prudčeji kopnout do sukní a rychle pokleknout. Tu sukně ukázaly, co dovedou! Udělaly kolem děvčete krásné, nadýchnuté kolo, vrcholný půvab vzorně upravených škrobínek. Nepodařené kolo dovedlo pokazit všechnu radost. - Oblékání do škrobínek bylo pěstováno u děvčat již od nejútlejšího dětství. Úcta ke škrobínkám byla veliká. Proto již dříve, než ještě došlo k prvním škrobínkám, ty malé panenky vypůjčovaly si je od starších sester, aby ony nevěděly, uvazovaly si je do podpaží a učily se dělat kolo.

Jak si školačky na škrobínkách zakládaly, vypravovala moje vrstevnice Anežka Prušková ze Šemíkovic /v letech před první válkou/.

"Čím víc nám sukně vodstávala, tím víc se nám to líbilo. Já sem bela sama, takže sem hned šla, dež mně maminka voblikla. Ale já sem se decky stavovala ho Severinu. Tam měli tři slote /děvčata/: Milko, Hedviko a Ando. Maminka je take strojivala. Ta, co již bela hotová, měla decky vobave, že nyž te druhy dvě maminka vobleče, že ji sukně splihnó a že již be nebela tak pěkná. Proto je teda pajmáma musela pokaždy strčet do prázdnyho škopka tak, abe te sukně zustale venko a vokraj škopka je nazbihovál. Kolikrát se stalo, že dej sem přišla k Severinum, bele již

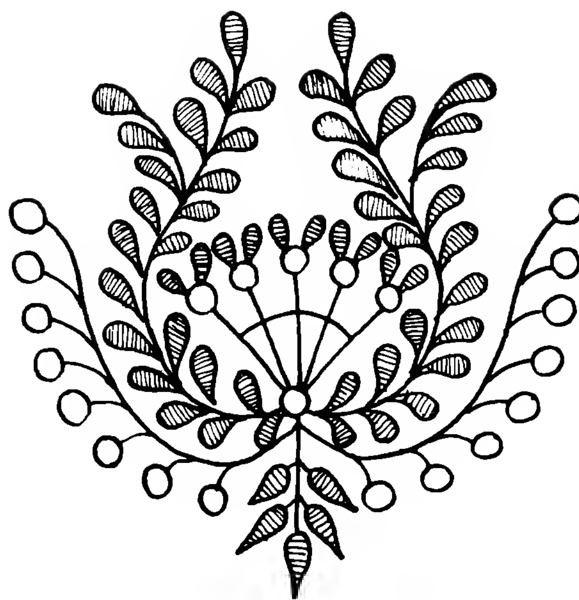
dvě slote ve škopko. Až bela a ta třeti hotová, potem je Severinka ze škopka vetáhla a šle sme. Ale nyž sme došle do Róchovan, kolikrát sme cestó přesedle, abe se nám sukně zase znova načechrale."

Jak velký zájem o škrobínky mívala dolnodubňanská děvčata, dovedla velmi pěkně povědět babička Marie Kavková /nar. 1852/:

"Vémesíce bévale ve vukoli jako Pařiž. Co se tam začalo, e hynde se potum do toho voblikáí. Čekávale sme decky na vémesícky děvčata, dež přejiždívale na žebřiňákách do Dolnich Dubjem na hode. Na tem vozi stále, abe se nepomačkale. Bele jak z cokro. Mijáväle na sobě neco, co potum bévalo selskó módó. Jednó to bél fábor, podrohy kazamirové šátek, štofová sokňa, vzorna šátko do roke, nebo vzor na biléch punčuchách, ale nás névic zajimale jejich škrobinke. - Dež jim naši chlapci pomuhál´z vozo, decky sme na ne mrkle a voň potum šerokém kolem každy to děvče s toho vozo zdělávál. Voči sme muhle nechat na téch všeísjak vešivanéch mustrách a zóbkách, co měle Vémesíčanke na spodňčkách. A ešče vic sme hlidale, dež ešče spíš nyž se každá s toho vozo dostala, povezbihla jednó rokó svrchň´ sokňo. To se vokázál mustr na nésvrchňéši spodňce. Bél némiň na piď šeroké. Moc se nám to libívalo a skoro sme toho tém Vémesíčankám záviděle. - Nekery z nás, abesme nezustale pozado, dale sme se hned po hodech do vešiváň´novéch sokni take s takovém šerokém vzorem. Bela to ale nekonečná práca. Trvalo to po chvilkách skoro celé rok. - Proto nekerá na starši sokň´vzorek réši jen rozšiřela. - Ale jednó sme přece jen tém vémesíckém parádňcám na to přišle: Vone měle ten šeroké mustr krót jen na tem kósko, co povodhrnole to svrchni sokňo."

Obléci se do škrobínek, umět v nich chodit, udělat při kleknutí kolo, ale dovést v nich také tancovat a také se ohnout, není ještě všechno. Škrobínky se musely umět ještě také svlékat, potom ukládat a také opatrovat.

Při svlékání musel být zachován též určitý pořádek. Nejprve se sukně jedna po druhé rozvázaly a pak všechny najednou přes hlavu se přetáhly. Potom se zase u každé, jak byly v sobě, tkanice zavázaly a pověsily se na bidýlko. Někdy zůstaly stát na zemi. Když se škrobínky podruhé oblékaly, pak se všechny najednou přes hlavu přetáhly a jedna po druhé se na tělo uvazovaly. - Pro sukně mívaly ženské zvláštní světničku. Bývala k tomu zpravidla na sýpce vyšalovaná komůrka. A v ní měla děvčata uloženo své bohatství, chloubu i radost: škrobínky - bílé jak sníh, drahocenně vyšívané, tvrdé jak roh a lehounké jak lupínek.

KROJ STÁRKOVÝCH

D

K R O J   S T Á R K O V Ý C H

V čelo venkovské mládeže, zvané c h a s a , byli voleni čtyři chasníci, zvaní s t á r c i /starali se/. Jim po boku stály čtyři s t á r k o v é , děvčata, která si své společenské, čestné postavení vyplácela při obřadu konaném v úterý o ostatcích, zvaném v ý p l a t k a .

První, druhý, třetí a čtvrtý stárek a první, druhá, třetí a čtvrtá stárková byli reprezentanty místní chasy. Tak se dálo místy ještě před válkou na Mor. Krumlovsku, Náměšťsku a též i na Znojemsku, kde bývali dva stárci nebo také jen jeden. Stárkovství však neznamenalo jen hodnost reprezentační. Za feudalismu se předávalo o hodech stárkům právo, o ostatcích se tak dělo stárkovým. Držet právo ukládalo určité povinnosti a žádalo velkou zodpovědnost. Ať už bylo tak nebo tak, vždy to znamenalo povýšení, jež se projevovalo určitou okázalostí, pro jejíž půvab se stárkovské funkce tradičně dál zachovávaly i když v novém společenském zřízení pozbyly významu. Hodový obyčej z a v á d ě n í , při němž obec sama sobě předvádí nejslavnostnější přehlídku svého nového pokolení, je tak půvabná, že se místy zachovává podnes. Neděle, první den o hodech, je svátkem mládeže - chasy. V úterý, o třetím hodovém dnu, kdy zavádění patří ženatým, /až po nejstarší výměnkáře/, je svátek rodičů.

Obojí zavádění, jak chase, tak i ženatým, jsou vůbec nejvrcholnějšími společenskými okamžiky venkova během roku. K jejich zdaru soustřeďuje se všechno úsilí, aby vyzněla s největší důstojností. Proto také stárci se stárkovými oblékají se do nejdůstojnějšího kroje, který jim tradice umožnila.

Důstojné oblečení z dnešního hlediska znamená černý oblek. Stárkové se tedy na hody oblékají do šatů těch barev, které tradičně takovou důstojnost znamenají. Jsou to barvy:

modrá, černá a bílá. Stárkové se lišily od ostatních děvčat /zaváďělek, řadných děvčat/ modrou sukní a bílou zástěrou. V minulém století náležel děvčatům na horáckém Dolsku při kroji vždy jen vlněný nebo hedvábný fěrtoušek, avšak k hodnosti stárkové je jim dána bílá zástěra, která patří vdaným ženám, na prvním pak místě nevěstě.

- O hodech oblékají všechna děvčata vždy "štofovou" sukni, zpravidla novou. Proto také stárkové jsou v modrých "štofkách". Na hody, jako k muzice, šla děvčata v košilkách /v rukávcích/ a tmavých živůtkách, zdobených červeným harasem a zlatými nebo stříbrnými portami. Rouchovanské stárkové měly kolem krku široký, bohatě nabíraný krajkový krézl, kterému se říkalo "hanácký".

Hlava byla " z a p l e t e n á". Účes se upravil z "pantových" a "rozmarynkových" copů, které se stočily do "drndolu" nad týlem. Pak byla hlava okrášlena vínkem z červených pentlí a korunována zeleným věnečkem, nadstaveným pestrými umělými kvítky, skleněnými baňkami, korálky, zrcadýlky a bulionem. V Ketkovicích se říkalo, že stárkové jdou "v r ů ž á c h ". Nejvýznamnějším doplňkem obleku každé stárkové je stárkovský vyšívaný šátek, zastrčený na pravém boku za pasem a složený tak dovedně, že jsou všechny čtyři vyšívané rohy i monogram vidět. Když k tomu vezme stárková do ruky dlouhý prut zeleného, nepentleného rozmarýnu, stojí před námi v plné stárkovské slávě a kráse.

O hodovém pondělí stárkové i ostatní děvčata zaměnily štofky za prací sukně. Protože se dnes nezavádí, jsou stárkové i děvčata jen v účesu bez věnečků jako u každé jiné muziky. Neodložily však stárkovské šátky a pruty rozmarýnu, což je i dnes označuje jako stárkové.

V úterý, když se zavádí ženatým /strécum/, aby se oslavil svátek rodičů, oblékají se stárkové do kroje opravdu nejváženějšího. Jdou v černých kabátkách, v bílých sukních "m u l k á c h", v modrém hedvábném fěrtoušku. Velký pestrý věnec zaměnily za prostý zelený věneček bez růží. A opět stárkovský

šátek za pasem po pravé straně a zelený prut rozmarýnu doplňují označení stárkové. Bílá, černá, modrá a zelená. Nic červeného! Jaká to důstojnost!

Když přišla kacabajka do módy, nahradila i hodový černý kabátek a objevila se na ten den ze sametu. Tehdy byl odložen také modrý fěrtoušek. Tak zůstaly jen barvy černá, bílá a na věnečku a rozmarýnu ještě také zelená.

S t á r k o v s k é   š á t k y

Každé děvče si zakládalo na parádním vyšívaném šátku do ruky. Býval vyšívaný bíle nebo bíle a červeně, avšak i bíle, červeně a modře. Stárkovský šátek však neměl jen dekorativní význam; je odznakem hodnosti a vyznamenání. - Stárkové mají na starosti pořídit na hody každá dva šátky: jeden sobě, druhý stárkovi.

Stárkovský šátek je čtverec z tenkého plátna o straně jednoho lokte /80 cm/. Čím složitějšími zoubky jsou jeho okraje vyšity a čím bohatším vzorem jsou doplňovány, tím je šátek vzácnější. Jestliže sváteční šátky děvčat měly v rozích libovolné vzory, na výzdobu stárkovských šátků je předpis. Tak především na šátku pro stárka je vyšit červeně monogram nebo celé jméno stárkové; pro stárkovou je tomu obráceně. Ostatní výzdoba je naplněna určitou poezií: v jednom rohu šátku je vyšito srdéčko, v protějším věneček a ve zbývajících rozích stromečky. Láska a počestnost v životech dvou mladých lidí! Jaká to krásná symbolika!

Stárková předala stárkovi šátek, do něhož byl všit dlouhý prut rozmarýnu, okrášlený buď červeno-modro-bílým pentlením nebo kokardičkami našitými z pentliček těch tří barev. S rozmarýnem zašitým dolním koncem do šátku, vykonával stárek

všechen svůj stárkovský obřad. Komu zavedl na tanec stárkovou, tomu předal na tu chvíli i svůj rozmarýn na počest, za kterou se poctěný po zavádce dal vidět dobrým peněžitým darem.

V jaké úctě a vážnosti jsou chovány, je patrno z toho, že je jich kolik zachováno. Podle vyšitých letopočtů jsou ve Vémyslicích stárkovské šátky osmdesát až sto roků staré. Je nutno připomenout, že se stárkovským šátkům dostávalo té úcty právě od mužů proto, že byly darem od děvčete a také proto, že se mužům nevyskytne v životě tolik příležitostí, aby použili vyšívání k jiným účelům, jako se právě vyskytuje ženám. A konečně je to ještě také důkazem, že stárkovství nebylo jen ctí chasníkovou, nýbrž i ctí celé rodiny a pak celého rodu. Také v Ketkovicích jsou šátky stárků chovány v tradiční vážnosti.

Na Mor. Krumlovsku byl o hodech obyčej se stárkovskými šátky zachováván ještě po r. 1918.

S t á r k o v s k á   z á s t ě r a

Podle ústního sdělení byla bílá, vyšívaná. Nezachovala se však ani jediná, což vnuká domněnku, že nebyla pořizována s takovým nákladem, jako bílá vyšívaná zástěra nevěsty, ve které pak žena chodila k úvodu a která byla chována ještě ve větší vážnosti jako stárkovský šátek.

Poněvadž v některých dědinách na Náměšťsku /v Ketkovicích/ také stárci chodili v bílých zástěrách - bez vyšívání, možno se domnívat, že ani zástěry stárkových vyšívány nebyly. Přirozená ženská strojivost však nenechala zástěru bez ozdobení. Jistě ji přikrášlila sámečky, krajkou a krajkovými vložkami, které se provlíkaly stužkami, nebo se zástěra přizdobila ještě také věnečky nebo proutky čerstvého rozmarýnu.

F á b o r   p r o   s t á r k o v o u

Na Znojemsku /v Únavově, Kuchařovicích,Plenkovicích aj./ obstarával jej stárek o ostatcích pro příští, novou stárkovou. Fábor byl vystaven ve světničce v hostinci v úterý po celý den před ostatkovým obřadem "výplatkou". Byl jistě mimořádné jakosti a snad i barev. Po výplatce předal jej družba slavnostně nové stárkové na sále, zatančil s ní kolečko a předal ji čekajícímu stárkovi, který byl zvolen již v neděli před ostatky.

Stárková vázala si tento čestný stárkovský fábor kolem pasu ke všem veřejným projevům domácí chasy, hlavně však se jím reprezentovala o posvícení.

V ě n e č k y

O hodech byla všechna řadná děvčata /zaváděly/ v zelených věnečkách, upletených z umělé myrty. Věnečky byly proplétány kvítky myrtovými nebo konvalinkovými. Drobounké květy růžiček a modrých pomněnek je poněkud zpestřovaly. Věneček během času měnil podobu. V druhé polovině minulého století /až do 90tých let/ byl kruhový, všude stejně široký a nasazoval se na temeno hlavy jako korunka. Asi v letech 1885 rozšířil se věneček nad čelem a na protější straně se zúžil. Potom nastoupil do módy věneček otevřený, jehož konce se prodloužily dlouhými myrtovými prameny. I tento věneček se kladl na hlavu jako korunka, avšak jeho volné konce se otočily kolem drdolu a pak volně splývaly po zádech. Tak chodila na Dolsku děvčata ověnčena až do první světové války.

Hodové věnečky stárkových se však od těchto zelených věnečků lišily. Říkalo se, že stárkové "ohodí v růžách". V podstatě zůstal věneček zelený, byl však zvýšen právě těmi pestrými "růžemi" /květy/, skleněnými baňkami, zrcátky,

korálky a bulionem.

S krojem zašlo všechno a dnes i nejstarší ženy říkají, že za jejich dětství se tak chodilo, ale ony ve svém mládí už v tom nebyly.

Na Znojemsku /v Únavově, Kuchařovicích, Mašůvkách aj./ už dávno stárková i děvčata jsou o posvícení v moderním, ale stárková jde stále ještě ve věnečku. Děvčata jej nahradila kytičkou upevněnou ve vlasech na pravé straně.

Znamenalo-li o hodech zavádění přehlídku místní mládeže, myslila se tím vždy mládež poctivá, jejímž tradičním znamením je právě zelený věneček.

Když v Dobřínsku u Mor.Krumlova po první světové válce opět drželi hody, šly stárkové a děvčata v krojích, ne však v domácích. Tehdy začal obyčej oblékat se do slováckých krojů. A tak některá děvčata šla v krojích pišťanských a proto i v čepcích. To však způsobilo velké pohoršení u starších hospodyní i hospodářů: "Me sme decky měli mládež poctivo! Děvčata bele v zeleněch věnečkách! A ničky dó v čepcách, že se nestedijó!"

Ve Vémyslicích stále ještě o hodech zavádějí stárci i stárkové ve starých domácích krojích. Stárkové na znamení důstojnosti jsou v černých hedvábných fěrtouškách i černých fáborech, v modrých brokátových křižních šátcích kladených přes živůtek a v zelených věnečkách. K oslavě počestnosti nemají ve Vémyslicích o hodech v kapele tradičně zastoupený buben. Ptáte-li se proč, řeknou vám, že kde jsou děvčata ve věnečkách, nemá "buben" co dělat. To prý by bylo asi tak, jako by nepočestná nevěsta šla ve věnečku. O takové se říká, že má "svatbu s bubnem."

P r a m e n y

Výplatka je ostatkový obřad, který byl zachovávaný před druhou válkou na Znojemsku. O průběhu výplatky mne informovali družbové: Fr. Blecha v Únavově a Ant. Bulín v Kuchařovicích.

Čtyři stárci, čtyři stárkové na Mor. Krumlovsku ve Vémyslicích, D. Dubňanech, Jamolicích, Rouchovanech stále ještě o hodech vystupují.

O předávání práva stárkům jsem se dozvěděl ústním podáním.

Zbytek předávání práva stárkovým se dosud provádí o ostatcích v Jamolicích.

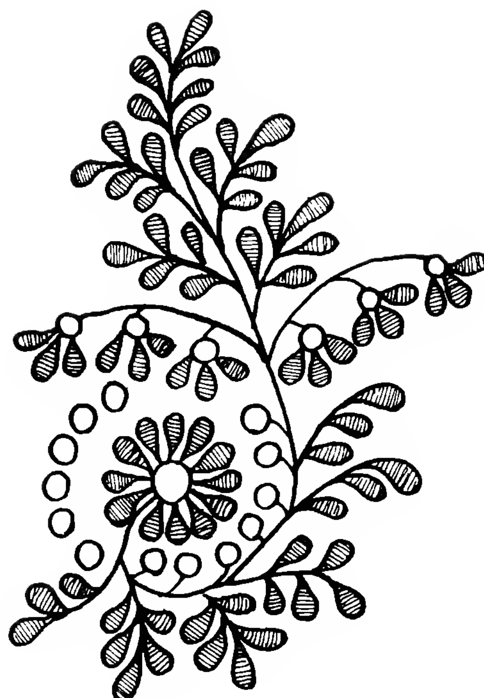
O kroji stárkových v Rouchovanech /o modrých sukních, bílých zástěrách, velikých krejzlech a vysokých, pestrých věncích/ mne informovala Matylda Kočová /nar. 1848/. Takový krézl jsem jako hoch viděl u Škarabelů v Rouchovanech č.44. Visel v komoře. "Bél po bábičce". Nás kluky velmi zajímal. Když nikdo nebyl doma, dávali jsme si jej kolem krku. Měli jsme jej za chomout při hře na koně.

O převlečení stárkových a děvčat do pracích sukní o hodovém pondělí mi řekla Marie Kavková z D. Dubňan /nar.1852/.

O bílých sukních "mulkách" stárkových o hodovém úterku mně vyprávěla Šedrlová z Rybníků a Marie Bočková z Ketkovic /nar. 1882/. Tytéž říkaly o černých kacabajkách.

Že stárkové chodily o hodech "v ružách", vím též od Marie Bočkové z Ketkovic /nar. 1882, zem.1972/.

Zapletené hlavy družiček a zelené věnečky s dlouhými pruty přes záda /věnce s cupama/ - sám jsem je vídal. Zaplétání hlavy z copů pantových a rozmarynkových jsem viděl provádět u Marie Kavkové v D. Dubňanech.

ÚVODNICE

E

ÚVODNICE - ženy v kroji nejdůstojnějším

Do nejdůstojnějšího kroje oblékaly se vdané ženy k obřadu posvátnému, kterým je oslaveno poslání ženy jako matky. Ja to úvod. - Myslí se tím obřad, kdy matka se svým novorozeňátkem vstupuje do chrámu v doprovodu jiných matek, které ji uctily úvodní výslužkou, čili "přinesly jí do kouta."

Mnohem okázalejší je však slavný úvod, kterým se uvádí nevěsta hned po oddavkách do cechu vdaných žen. K tomuto obřadu strojí se vdané ženy nejdůstojněji, do nejnákladnějšího a nejbohatšího šatu.

Nevěsta přistupuje k oddavkám tak, jak by nikdy jako dívka ustrojená býti nemohla: v modré sukni, bílé vyšívané zástěře a černém kabátku. Tak důstojně,vážně se oblékají vdané ženy jen na pohřeb. Hlavu však má nevěsta okrášlenu vínkem z červených pentlí a zeleným věnečkem. Sotva je oddací výkon ukončen, přistupuje k nevěstě stará svatby /obyčejně to bývá kmotra/ a přehazuje na ni odzadu novou, bíle vyšívanou a křížem přeloženou plínu tak, aby nepřikryla nevěstě věnec. V té chvíli přistoupí ještě také druhá stará svatby a pak obě dovedným způsobem přeloží přední cípy plíny nevěstě křížem přes život, aby jej takto symbolicky požehnaly. A tu již přicházejí ostatní vdané svatebčanky a nevěstu vedenou oběma starými svatby uvádějí v průvodu se svícemi, v ruce kolem oltáře. Je to chvíle významná, vážná, ale též i půvabná. Však zde také není kromě nevěstina pentlení žádné červené barvy. Důstojnost obřadu vyžádala si přímo stejnokroje. Každá úvodnice je podvlečena několika bílými spodnicemi, ty mladé jdou v tvrdých škrobínkách, a za svrchní sukni oblékly šerkovou nebo vlněnou zelenici. Jsou v černých soukenných nebo sametových kabátcích. Vyvrcholením jejich obleku je bílá vyšívaná zástěra a bílá vyšívaná plína jako součásti jejich svatebního obleku. Dnes mají v této plíně úvodnice zavité hlavy. - Nohy v bílých punčo-

chách, jsou obuty v černých střevíčkách nebo v plínérových šněrovacích střevících.

Slavný úvod je ve svatebních obyčejích mimořádně vznešený. Vdané ženy, jsouce si toho vědomy, nejen že se oblékly do nejdůstojnějšího kroje, dovedou celou svou postavou, chůzí i výrazem tváře význam mimořádného okamžiku také slavnostně zdůraznit. V proudu staré tradice kráčejí, jako by to jedna byla. Jejich slavnostní zelenice vykonávají proto stejný pohyb jak při chůzi, tak při obratech i při pokleknutí. Ruku se svící mají snad pod stejným úhlem geometricky vyměřeným. Když přicházejí k oltáři, vidíte právě ten rytmus jejich zelenic a velký cíp bílé plíny. Když jdou od oltáře, představují se vám bílou, bohatě vyšívanou zástěrou, zavitou hlavou v bílé plíně s cípy pod bradou zkříženými a zavázanými na temeni hlavy. Úprava vázání je tak jednotná, jako by vyšla z jedné formy. To také způsobuje, že obličej všech má vyměřený stejný tvar a velikost. - A výraz obličeje? - Velebný, avšak ve svatebním vědomí je šťastný. Oči jen planou a pokud plína dovoluje, je na ústech patrný jemný úsměv.

Úvodnice snad ani nejdou. Vznášejí se v rytmu nádherného obřadu, krášleného starou tradicí. To není pouhá chůze, to je skutečný chorovod.

Ú v o d n í   p l í n a

Je to dvouloketní čtverec bílého, tenkého plátna. Obvod je zkrášlen vyšívanými zuby nebo zoubky doplňovanými více, méně ornamenty. Protože se plína překládá křížem /úhlopříčně/ na malý cíp, stačí, aby při další výzdobě byly vyšity jen tři cípy /volné/. Jeden je zdoben "velkou růžou" nebo také "na velký vzor", dva postranní krášlí "malá růža" čili "malý vzor". Vyšívání je dírkové, ploché, stonky jsou vyšity obnitkou, prostředky jsou mřížkovány buď prolamováním, pavoučkem, nebo jsou vykládány tylem s jemnými steho-

vými výplněmi.

Takovou plínu nosily ženy v neděli a ve svátek. Měly ovšem i polosváteční plíny, ne tak vyšíváním nákladné. Avšak úvodní plínu, kterou dostávala nevěsta jako svatební dar a vykonala v ní o své svatbě slavný úvod, měla každá žena jen jednu. Byla to rouška památná, posvěcená nejen slavným svatebním úvodem, ale hlavně všemi úvody, které žena-matka vykonávala se svými dětmi i také vždy jako úvodnice jiným ženám. - Každá žena dovedla si zavíjet hlavu plínou, avšak pro zdůraznění úvodu s vlastním dítětem, zvala si na zavíjení hlavy jinou ženu, takže se zavíjení stávalo určitým obřadem.

Z v l á š t n o s t   ú v o d n í   p l í n y

Byla též vyšívána na jednu velkou a dvě malé růže jako plíny sváteční, avšak ve svém vzoru byla obohacena o tvary znázorňující mateřské požehnání života a radost. Poněvadž jas pochází od slunce, je velká růže bohatá sluncovými květy tj. měsíčky, astrami, kopretinami, a to nejen ve formě jednoduché, ale i ve formě dvoj - i trojnásobné, aby snad toho slunečního jasu bylo v životě vždycky hodně. Mateřské požehnání života je zpodobňováno tvary zvanými slepičky a husičky. Jsou to otazníkově zatočené rozmarýnkové halouzky. Do rohů místo malých růží jsou vsazeny v bohatém ornamentálním rozvinutí. - Snad kdysi dávno obrazy slepice nebo husy, jako tvorů s požehnaným potomstvem, na svatebních a úvodních plachtách opravdu byly, ale časem, který stále více a více zastíral takový magický význam, zastřela stylizace jejich reálný obraz.

Úvodní plíny zachovaly se jen vzácně a snad jakoby zázrakem. Ženy si je žádaly do hrobu jako část oděvu spjatou nejcitověji s jejich osobností a posvěcenou vlastními úvody. Snad zůstaly zachovány jen po ženách, jejichž život nebyl dětmi požehnán.

Z a v í j e n í   h l a v y   p l í n o u

Hlava je učesána nahladko "s drndolem" nad týlem. Do drndolu je vsazen shora krátký hřeben s dlouhými širokými zuby a vysokým čelem. Přes účes se uvázal"na babku" černý kartonový šátek, květovaný na okraji červeně a bíle. Dříve to býval asi bílý čepec. A na takto upravenou hlavu se položila plína, přeložená úhlopříčně na malý cíp tak, aby roh s velkou růžou šel přes záda. Dva postranní cípy šly přes ramena a splývaly vpředu přes prsa. Tyto dva cípy /trojúhelníkové/, které ležely přes ramena a šly až po lokte, upravovaly se velmi dovedně do záhybů, takže se jejich vyšívané okraje dostaly s loktů až na ramena a vytvořily dva obdélníkové pruhy tak, že při jedné straně zůstal v celé formě vyšívaný okraj plíny. Tyto dva pruhy se na bradě zkřížily, obtáhly se přes uši a na temeni hlavy zavázaly. Volné, vyšívané konce splývaly dolů takovým způsobem, které jim vázání určilo. Hřeben vsazený do drdolu vyznačoval na plíně dva růžky a na hlavě tvořil chocholku.

Ú v o d n í   z á s t ě r a

Je to svatební zástěra nevěsty. Je pořizována z tenkého plátna o šířce půldruha lokte /120 cm/. Bohatě bíle vyšívána však měla vzor velkorysejší než plína. Vyšívání se provádělo hrubou "halaburnou". Ve vzorech shledáváme tvary v podobě královské koruny, rohů hojnosti a také i symbolů ženy. Na zachovaných zástěrách je dolní lem zkrášlený pásovým rostlinným vzorem. Nad ním se řadí uvedené motivy v pěti, šesti i více kyticových skupinách. Okraje zástěry jsou rovné, bez vyšívaných zubů, avšak zbytky stehů ukazují, že zástěry byly asi lemovány krajkou.

Způsob vyšívání ve srovnání s plínami dává najevo, že zástěry nebyly provedeny domácími vyšívačkami. Podle ústního podání dvě zachované zástěry byly koupeny na jermaku.

Velkomeziříčské a také domažlické muzeum mají ve svých sbírkách výšivky téhož slohu.

V klínu této svatební zástěry nosila matka k úvodu všechny své děti a zúčastňovala se v ní jako úvodnice jak úvodků tak i slavného úvodu o svatbách.

S u k n ě   z e l e n i c e

Byla to sukně až posvátně vzácná, sukně všech nejsvátečnějších sukní!

Šila se ze čtyř až šesti dílů /půlí/ loketní šířky. Zelence /tak se jim říkalo/ byly šerkové nebo štofové, tj. vlněné. Na líci býval lem zdoben modrým hedvábným kalounem, na rubu se všíval tzv. plech z modrého krizetu, aby sukně, dole podložená, pěkně držela formu.

A poněvadž zelená barva na světle je choulostivá, ženy, když musily jít přes pole, přehazovaly si zelenice přes hlavu, nebo je překládaly lemem do pasu, aby je chránily před sluncem.

P r a m e n y

O obleku úvodnic jsem se dozvěděl ze dvou pramenů ústního podání.

Událo se to, když jsem vyrůstal /asi 1916-18/, a to při náhodném vyprávění babičky Matyldy Kočové /nar. 1848/ o bláznivé Burešce. Mezi několika událostmi o ní babička říkala, že si Bureška dovolila při svatbě Šmahlovy dcery, která byla jako nevěsta v bílých šatech a v závoji a všechny svatebčan-

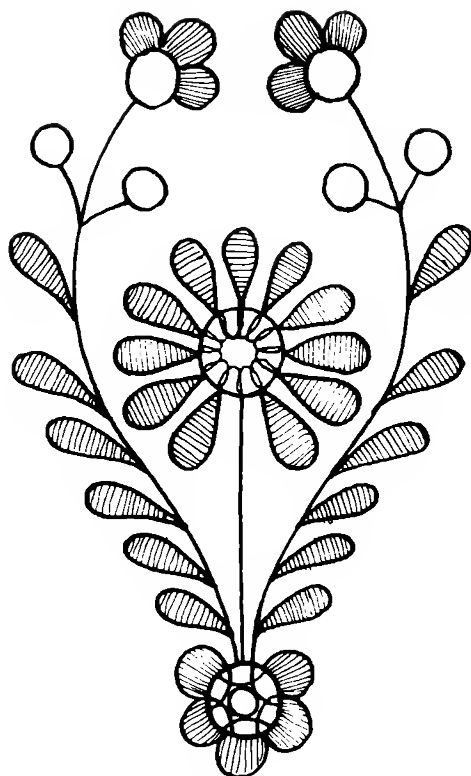
ky v kloboukách, připojit se k slavnému úvodu jako prý přízeň, avšak ve svém selském, sprostném oblečení: v plíně, zelené sukni a bílé zástěře. - To přece takovou panskou a nóbl svatbu uráželo! - Sloty /děvčata/, mezi nimiž byla i Matylda, které vlezly do kostela na zvídanou, začaly se požďuchovat a usmívat, když viděly Burešku mezi paničkami. A Bureška, ve vší důstojnosti úvodnice, když to zpozorovala, domnívala se, že se sloty usmívají, jak jí to v tom panském úvodu svědčí, a proto všechna blažená na děvčata pomrkávala. - To se událo v Rouchovanech asi r. 1860.

Podruhé jsem se dozvěděl o úvodnicích od babičky Marie Kavkové /nar. 1852/ v D. Dubňanech. Bylo to o několik roků později, když jsem jí vyprávěl příběh o staré Burešce. Babička hned se chytila těch sukní zelenic /zeleňć/ a bílé plíny. Vyprávěla o úvodních plínách jako o zvláštních plínách, které jsou vyšívány slepičkami a husičkami. Také vyprávěla o tom, jak si maminka, když se chystala k úvodu, zvávala jednu ženskou na zavití hlavy plínou, aby prý to bylo "jako svátečnější".

Při této příležitosti zmínila se babička Kavková nejen o vzácnosti sukní "zelenic", ale také o tom, že ženy oblékaly také žluté sukně "žlutice, žlotěce, žlotke".

Tehdy jsem měl ještě málo národopisných znalostí, protože jsem byl hodně mlád a neuměl jsem se proto ani národopisně na mnohé ptát. A tak význam "žlutic" zůstal nepoznán. Škoda, dalo by se to srovnávat se žlutými šerkami litomyšlskými, se žlutými sukněmi svatebních družiček na moravském Podluží i se žlutými sukněmi horňáckými.

Matylda Kočová i Marie Kavková vídaly své matky strojit se do kroje úvodnic, ale ony samy už se tak neoblékaly.

ŽENA VE SMUTKU

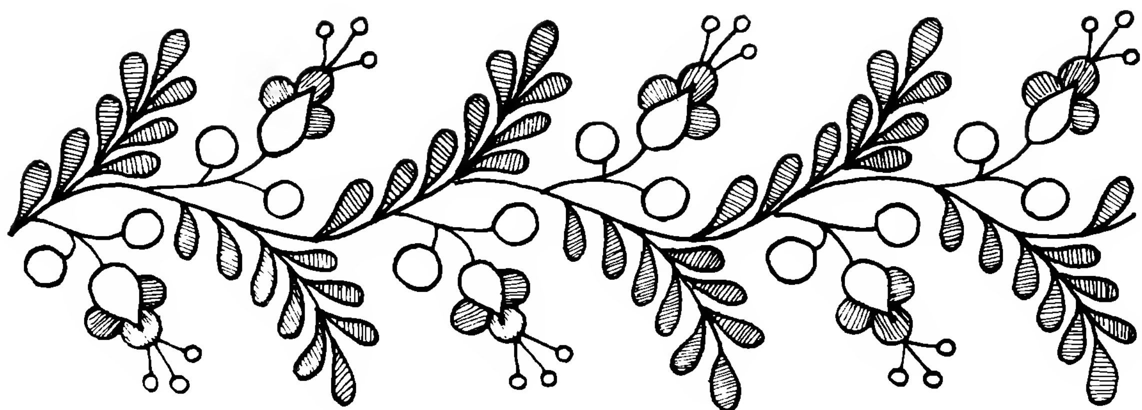
F

Ž E N A   V E   S M U T K U

Na pohřeb se oblékaly vdané ženy do smutečních barev: bílé, modré a černé. Šly v modré sukni šerkové nebo ve štofce, v bílé zástěře, v černém kabátku a bílé plíně. Svrchní sukně, čtyř až šestipůlová /dílná/ měla náležité podvlečení spodních suken /3 - 4/. Dá se předpokládat, že smuteční bílá zástěra byla bez výšivek. Snad jen jejjednodušší zoubky ji lemovaly. Nezachovala se žádná. Když kacabajka zatlačila kabátek, vystřídal bílou zástěru černý hedvábný nebo vlněný fěrtooh. Smuteční bílá plína však není táž jako plína úvodní nebo sváteční. Je střižena do čtverce z plátna širokého 1 1/2 lokte /asi 120 cm/. Na okrajích je vyšita bílými zoubky. Ornamentální výzdoba je opravdu smutečnía je soustředěna do hlavního cípu a dvou postranních. Není zde velkých sluncových květů ani růží. Jen větévky rozmarynkové a drobné kvítky pomněnek se zde střídají. Smuteční plína z Čechtína u Třebíče je vyšita pomněnkami a listy podobnými bodlákům.

Smuteční plína se nezavíjela jako plína úvodní. Přeložena nakoso na malý cíp kladla se na hlavu učesanou na drndol. s hřebenem a zavázanou "na babku" černým kartounovým šátkem. Hlavní cíp kryl záda, dva postranní visely přes prsa dolů. Po úpravě plíny do určitých záhybů přes uši, utáhly se přední cípy přes tváře a sešpendlily se na bradě dlouhým špendlíkem. Po takové úpravě byla žena dokola zahalena v bílé roušce.

Když kacabajce uhnul černý kabátek a s ním bílá zástěra, brzy i modrá sukně byla nahražena černou a bílá plína ustoupila černé vlněné plíně, protkávané černým, lesklým, květovaným vzorem a se třásněmi na okrajích. Tento módní přechod dál se v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století. V černé plíně chodily na pohřeb a ve smutku starší ženy až do první války.

STARÝ KROJ
A
NOVÉ OBLÉKÁNÍ NA VYSOČINĚ

G

STARÝ KROJ A DNEŠNÍ OBLÉKÁNÍ NA VYSOČINĚ

Uveřejněno v časopise Stráž Vysočiny 29.VIII.1947

To, co dnes nazýváme krojem a co se snažíme obnovit na Českomoravské vysočině jako horácký kroj, tomu se ještě před padesáti až šedesáti lety říkalo prostě šaty. Byly vázány krajovou nebo místní uniformitou, která se projevovala jak při odění všedním, tak i svátečním nebo slavnostním, zvykoslovném či obřadním.

Šat prostého lidu v minulém století počal být silněji ovlivňován městskou módou hlavně po zrušení roboty, ale ještě více po válce s Prusy r. 1866, takže na Národopisné výstavě v Praze /1895/ už se Horácko podle tehdejšího názoru nezařadilo se svým oděvem jako krojem a Velkomeziříčsko velmi těžce vystavilo tři figuriny v kroji z počátku 19. stol., ačkoliv ještě po r. 1900 se po dědinách chodilo v šatech sice módou ovlivněných, ale nesoucích ještě tolik starých tradičních prvků, že možno mluviti v tomto případě rozhodně o lidovém kroji. Městský vliv na venkovský šat se opožďoval až i o 10 - 15 roků, to jak kde byla šikovná krejčka, ale účinek byl čím dál spěšnější, takže dnes bývá rozdíl nejvýš jednoho roku.

V okolí Mor. Krumlova po první světové válce už se dávno nosila děvčata hodně opožděně po městsku, ale k muzikám chodila ještě v zástěrách, třeba už "zpanštělých", což podle lidových tradic znamenalo dokonalé oblečení, neboť k muzikám při starém kroji se chodilo v hedvábných měňavých fěrtouškách; ke kupci se nepřeběhlo v pracovním obleku, aniž by se nepřehodila přes to čistá zástěra a ve všední den se do kostela neelo jinak než v pěkné zástěře. Od r. 1900 až do první světové války již tedy bylo skoro všechno poměstěno /popanštěno/ a přece podle šátků, jimž se říkalo po dědinsku "kokíč-

ke" /kukličky/, rozlišovaly se staré hospodyně od mladých a děvčata od obou. Koklčky byly letní kartounové šátky a zavazovaly se pod bradou - zakuklily se. - "Halete, bábi, zakokíte mě", řeklo malé děvčátko. Na senoseče se kukličky ztuha škrobívaly, aby nepřilehly do týla a aby hlavu ohránily před slunečními paprsky a žárem, neboť být opálený nebylo "nóbl". Vázány byly podle místních pravidel, aby nepovolovaly, sundávaly se s hlavy zavázané a zase tak se na hlavu nasadily. Starší "pajmámy" nosívaly kukličky černé, zdobené červeným a bílým květováním na okraji, "pajmámy" v plné životní síle chodily v okrově žlutých šátcích s bílým okrajem a drobounkým tiskem červeným nebo černým a děvčatům svítila hlava bělostí šátků, postříknutých černým nebo modrým vzorkem. Na jaře a na podzim se tyto šátky vyměnily za více nebo méně vzorované v barvě bílé a černé, takže působily šedým dojmem. V zimě hřály hlavu teplé kalmukáčky. Na pole se chodilo podomácku, ale čistě, ve třech širokých, nabíraných sukních, neboť když se na poli svléklo svrchní oblečení, musely zůstat ještě dvě sukně; být jen v jedné, bylo tehdy hanba.

K svátečnímu oblečení ještě patřil v zimě malý vlňáček. Dokud se chodilo ještě v řásných sukních /šerkách - šarkách/, kacabajkách a fěrtouších, bývaly vlňáčky živějších barev: modré, zelené, červené, hnědé, u děvčat velmi často růžové, blankytné, citronové, zelenožluté, ale jakmile se střih poměštil, ustoupily živé barvy barvám: kávové, holubové, čokoládové, perníkové. To již se vlňáčky nezašpendlovaly pod bradou, to se pod bradou křížem přeložily a v týle teprve zašpendlily. Bylo tomu tak do první světové války. Po ní začala děvčata a mladé selky, kterým už se pak říkalo "paní", vyměňovat vlňáčky za drahé žinilkové šály. V těch se vydrželo až do velikonoc. Na Vzkříšení už šly ženy do kostela v černých žlutě, zeleně nebo žlutozeleně květovaných tibetových šátcích. V těch setrvaly starší ženy i přes celé léto, ale mladé se strojily potom do bílých hedvábných šátků. - Brzy po první světové válce zašly u mladších vlňáčky i šály.

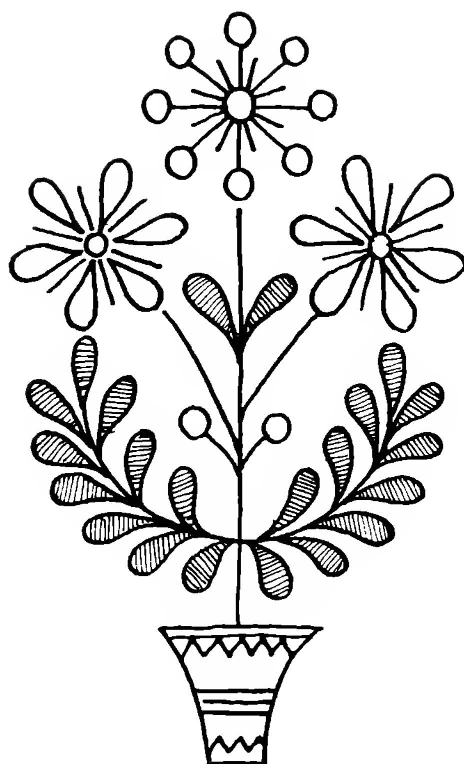
Ženské vydrží i kruté mrazy v tibeťácích a od velikonoc nosí šátky bílé voálové. Hedvábné přestaly být moderní. - Bílé voálové šátky patří dnes také k večernímu oblečení "gardedám", když vedou své dcery v docela moderních toaletách na ples.

I to pouhé uvázání šátků pod bradu není všude stejné. Na Krumlovsku se dělá na šátku kolem obličeje přehnutí nazad a po uvázání se prostředkem protáhne do špičky. Na Náměšťsku je více místních odchylek. V Senoradech utvoří hospodyně v záhybech přes uši o jeden záhyb víc, takže se šátek ovine pěkně kolem čela a vlasy nejsou vůbec vidět. V Březníku o Božím Těle poznal jsem všechny ženy z Kuroslep, aniž bych jim viděl do tváře a vůbec je osobně znal. Březničanky totiž překládají šátek před uvázáním nakoso na tzv. malý cíp, takže po zavázání velký cíp šátků sahá hluboko přes záda. Tím se právě liší od žen kuroslepských. Také v utvoření suku činí se rozdíly. Tak např. místy se šátky vážou pod bradou na dva suky, místy na jeden suk. Avšak i v téže dědině se vázání rozlišovalo: děvčata vázala na dva suky, vdané ženy na jeden. Vázání na jeden suk však také nebývalo všude stejné. Někde po uvázání byly oba cípky dány do stejné vodorovné výšky. Jinde jeden konec se postavil výš podél tváře, druhý zůstal položen. Tomu vázání se říkalo na "kočičí cípek" /na kočiči cépek/. Když však se jeden konec přehnul dolů a jakoby "plandal", byl pojmenován "psí ucho".

Muži již dávno jsou popanštělí a jen nejstarší pamatovali dědečky v krojích. Vzdor tomu až do konce první světové války bylo popanštění na každém mužském poznat, že je z venkova a to nejen podle střihu, nýbrž i podle jakosti a barvy látek, byť by byl muž i v nových šatech. Ve "všenden" se chodilo v manžestru, cajku a v létě ve světlých cvilinkovicích. Vesta byla důležitou součástí oděvu. Chodilo se v ní bez kabátu téměř přes celé léto. Modrá zástěra s laclem /nástavou/ nikdy nechyběla. - Jakousi zvláštní výjimku v mužském oblékání činili sekáči. Ti museli mít na žně nový "mundru". Byly to modré, krizetové spodky /podlikačky/ na nohavicích dole

na tkaničku zavazované, bílá oxfordová košile, potištěná drobným černým vzorečkem, nejčastěji podkůvkami, modrá zástěra s laclem, červený nebo modrý kapesník. Na hlavě seděl slaměný klobouk; časem se nosíval široký jak slaměnka. Jiných kalhot, než těch modrých podvlíkaček, sekáči neoblékali. Ty patřily ke žním jako ruka k ruce. Vpředu za tkanicemi zástěry měli zastrčený krbek na zaklepávání kosy. Na nohou byly kožené pantofle.

O čem nyní píši, nepatří tak dávné minulosti, avšak mladým není z toho už nic známo. A jako my jsme pohlíželi na oděv babiček již jako na obyčejný šat, ač to byl ještě kroj v dobrém slova smyslu, tak je tomu i s nynější generací. Ať tedy tato slova jsou na památku těm, kteří přicházejí po nás!

DOPLŇKY

H

D O P L Ň K Y

B í l á p ů l k a

Bílá půlka patří k tzv. křižním šátkům. Je buď z tenkého plátna nebo šifonu, ale též i z batistu. Rozměrově je to půl čtverce rozděleného úhlopříčně /nakoso/ ze šířky látky. Vyšity jsou jen dvě kratší strany okrajovými zoubky a vhodnými vzorky dírkově, plocho a stonkem. Hlavní roh krášlí velká kytice, na batistu je to menší větévka s tylovou aplikací a pavoučky.

Kdy se bílé půlky užívalo?

Děvčata ji měla, když šla za bílou družičku, což znamená být oblečena celobíle. Jen živůtek zůstal obvyklý. K bílému oblečení patřil velmi umělý účes z tzv. pantových a rozmarynkových copů. Na účes se kladl zelený myrtový věneček. Tak chodila děvčata o Božím těle a v průvodech o mariánských svátcích a o pohřbu,mladých svobodných.

Vdané ženy měly bílou půlku při svátečním a hlavně slavnostním oblečení jako vložku ve výstřihu kabátku. Kladla se ke krku s vyšívaným rohem na záda, křížila se vpředu přes prsa tak, aby vyšívané konce splývaly zpod kabátku vzadu po sukních. Tato půlka však byla mnohem delší jako půlky již jmenované a byla vyšita nejen po dvou kratších stranách, ale ještě i kousek dál po straně nejdelší.

Bílá půlka však se nosila také ještě v jiné úpravě než křížem přes prsa. Byla vyšívaná červeně a lemovaná bílou jemnou krajkou síťovanou, vláčkovou nebo paličkovanou podél vyšívaného vzoru. Překládala se do úzkého pásu asi na pět prstů širokého. Vázala se v týlu, takže se vytvářela podobně jako šatka na slováckém Horňácku, či "šata" na Litomyšlsku. Říkalo se jí "složená plína". Vyprávěla paní M. Divišová v Rouchovanech, pocházející z nedalekého Krhova. O těchto "skládaných plínách" píše též Marie Krejčů ve svém díle Ho-

rácký kroj /z okolí Telče/ a nazývá je však jen "půlky".

Skládaná plína by měla být také jen půl čtverce, avšak její protáhlé konce vykazují, že však byla střižena jako půl kosočtverce podle delší úhlopříčny. Jak však byly stříhány z celé štučky materiálu?

P l a c h e t k a

Plachetka je vlastně malá plína o rozměrech mezi plínou a obyčejným šátkem. Je pořízena z tenkého plátna i také z batistu. Vyšívána je bíle. Batistové plachetce se říkalo skleněné vyšívání. Uvazovala se pod bradou. Ženy v ní chodily v létě. Byla mnohem pohodlnější než plátěný květovaný šátek v tmavé barvě, zvaný kazamírový /karmazínový/. Takovému, avšak červenému, květovanému šátku říkalo se lipský, nebo také saský, ale i turecký.

Bílá vyšívaná plachetka byla oblečením svátečním. Lemovaná okrajovými zuby zacházela v ornamentice dost široko v plochém a dírkovém vyšívání. Užívalo se pavoučků nebo také tylové aplikace, ve které pak protahováním nitek vytvářely se jemné, ba nádherné výplně; tím se řadí plachetky k drahocenným krojovým součástkám.

Zdali v plachetkách chodily jen vdané ženy či také děvčata, dnes již je těžko říci.

F ě r t o c h y   a   f ě r t o u š k y

Zdá se, že je to jedno, ale není. Jsou zde také ještě zástěry. A opět to není stejné. Zástěra je plátěná bílá a vyšívaná a řadí se k nejslavnostnějším projevům: na křtiny, úvodky; svatební zástěra nevěsty je též úvodní. Jiné zástěry modré bývaly potištěny bílými vzory. Říkalo se jim modračky. Ty jsou určeny do práce.

Fěrtoušky jsou buď vlněné nebo hedvábné z měnivého taf-

tu. Zatímco zástěra sahá od boku k boku, fěrtoušek kryje jen přední část sukně. Vlněné fěrtoušky jsou kašmírové, voálové a tibetové. Fěrtoušky hedvábné oblíbily si barvy: karlátkovou, broskvovou, hráškovou, růžovou, pivoňkovou, nebovou, perníkovou, koženou i černou. Byl-li taft tkaný na osnově jednou barvou a na útku barvou druhou, vznikal fěrtoušek měnivý.

Vlněné fěrtoušky zůstávaly buď jednobarevné, nebo byly potištěny drobnými kytičkami.

V Březníku u Náměště n.Oslavou, kde si libovali v ostřejších barvách, zvolili fěrtoušky velkokvětované, hodně pestré právě tak, jak se dálo na Slovácku v okolí Uh. Hradiště. Nelze však opomenout, že již před Národopisnou výstavou v Praze 1895 ujala se jako součást lidového oblečení černá glotová zástěra, přizdobená na dolním lemu černou vyšívanou krajkou barevným vzorkem. Takové "glotky" si oblibovaly starší ženy snad až do druhé světové války.

Stříbrný fěrtoch

Dvě moje příbuzné. Jedna dědečkova sestra nar. 1832, říkalo se jí tetička Mary, druhá dědečkova sestřenice nar. asi 1842; té se říkalo tetička Maruška Matelička; obě příjmením Kočí. Od nich jsem se dověděl, že starší bohaté selky chodily ve stříbrných fěrtochách. Jaké ty stříbrné fěrtochy byly, však jsem se jako malý chlapec nezeptal. Divné však to bylo! Později, po letech pak jsem našel v díle Národopisná výstava československá v Praze 1895 snímek tří krojovaných figurin z Horácka od Velkého Meziříčí. Jedna z nich měla pruhovaný fěrtoch, jaký nosily ženy na Plzeňsku a Chodsku. Fěrtoch je z červené vlny, protkávaný žlutými hedvábnými pruhy a úzkými barevnými i černými proužky. Dočetl jsem se, že čím bylo žlutých pruhů víc, tím byl fěrtoch drahocennější. Říkalo se mu "zlatý". Žlutá barva na fotosnímku se oproti červené rozlišuje světleji. Avšak na obrázku z Horácka bílé pruhy svítí docela jasně, což by znamenalo, že hedvábné bílé pruhy lesknou se ve skutečnosti jako stříbro. Proto také takový fěrtoch mohl dostat jméno "stříbrný". Leskle bílé hedvábí

značně se odráží od matné červené vlny a činí dojem stříbra.

S u k n ě

Že měly různý společenský a praktický význam, jakých byly rozměrů a z jakých materiálů se šily, bylo již v dřívějších statích částečně uvedeno.

Zaslouží však pojednat o sukních šerkových, kterým se říkalo "š a r k y". Osnova lněná, útek vlněný. Tkali je horáčtí tkalci. Když v minulém století po zrušení roboty rozbujela se na Slovácku výšivka, na Vysočině rozkvetlo tkalcovství - soukenictví. Vyznačovalo se zvláštními plastickými vzory a barvami. Plastičnosti se dosahovalo rozdílnou silou vlněných nití. Barevný efekt způsobovaly barvy: karmínově červená, rumělková, fialová, modrá, zelená i žlutá. Povětšině převládala červená - cihlová. Sukně sama působila víc červeným dojmem. Avšak i sukně s podkladem modrým, zeleným i hnědým byly více méně oblíbeny.

Když po r. 1945 byl v Jihlavě na pedagogické škole ustaven soubor horáckých písní a tanců - a bylo potřeba horáckých krojů, prvně se shledaly horácké "šarky", zdobené při lemu černými sametovými pásy. Soubor počítal asi dvanáct tanečnic a skoro každá měla šerku s jiným vzorem. Nebyly to vzory jen ploché; mnoho jich bylo právě plastických. Tak významná byla dovednost horáckých tkalců. Na Chlumu u Třebíče našel jsem sukně nikoliv s podélným vzorováním, ale i s proužky napříč. Jedna sukně v zeleném tónu měla vzor protkávaný stříbrnými nitmi.

Vzorované plastické šerky na Vysočině jsou v národopisném akademickém oboru považovány za vrcholné lidové umělecké tkalcovství.

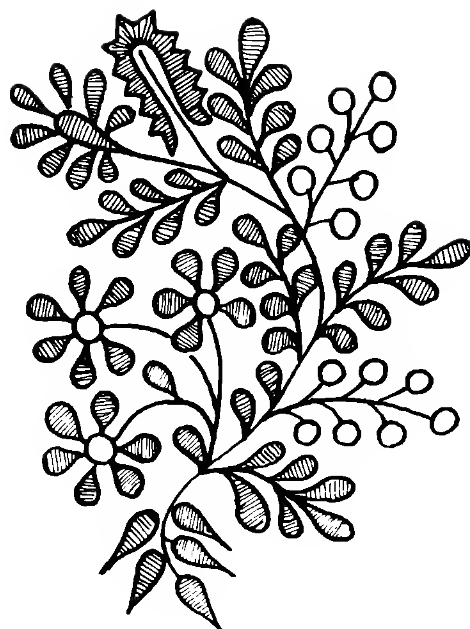
K a n a f a s k y

Byly to sukně stejných rozměrů i v podobných barvách

jako šerky, avšak lehčí. Tkaly se ze lnu a bavlny. Sloužily za oblek letní.

Kanafas, ze kterého se šijí cíchy na peřiny, tak jak jej známe, již jako tovární výrobek, však také později sloužil na ženské oblékání.

Pracovní šaty, sukně se pořizovaly z kryzetu, kartounu, modracího potištěného plátna.

JIHLAVSKÝ KROJ

CH

J I H L A V S K Ý   K R O J - H I S T O R I E

V oboru lidového odívání na rozsáhlé oblasti Českomoravské Vysočiny, zvané Horácko, mělo okolí Jihlavy kroj slohově docela odlišný. Zajímavé je, že v tomto kroji chodili až do r. 1945 obyvatelé obou národností - jak české, tak i německé. Oblékaly jej hlavně ženy. Říkaly si "p a j e r k y" a kroj jmenovaly "pajerský". Slovo samo již naznačuje, že kroj slohově odlišný od kroje na tak rozsáhlém území jako je Vysočina, nebude domácího původu. "Pajerský" je odvozeno od slova Bayern /Bavory/, které se pojí k obyvatelstvu německé národnosti, kolonizovanému v Jihlavě a okolí ještě za doby Přemyslovců. To by mělo být znamením, že kroj je původu ryze německého. Němci to také směle prohlašovali a za okupace v letech 1939-45 používali provokativně kroje ke svým nacistickým projevům. - Nelze však brát v úvahu, že by se byl lidový kroj od 13. stol. nebyl změnil a zachoval se v původním slohu. Historické bádání dokazuje, že o lidových krojích máme první písemné zprávy a věcné doklady až teprve z druhé poloviny 18. stol. - až po zlepšených sociálních poměrech selského lidu. Od těch dob lidové odívání v určitých oblastech prodělalo vlivem sociálních poměrů značné změny, ba v některých přetvořilo lidový kroj k nepoznání. Po zrušení feudálního zřízení, které nedovolovalo svým poddaným na určitých panstvích žádných krojových změn, nastává po r. 1848 v lidovém odívání převrat, který např. na Slovácku způsobuje přímo živelný rozkvět, zatímco v jiných krajích bral se vývoj volnosti tím směrem, že se lidový kroj rychleji přizpůsoboval městské módě. A toto se právě odehrávalo na Horácku.

Je však podivné, že za tohoto převratu kroj v okolí Jihlavy zůstával téměř nezměněn a že se udržoval ve chvílích zvykoslovných a slavnostních v celém rozsahu starých tradic materiálových i výrobních až do r. 1945. Nelze říci, že s odsunem německého obyvatelstva musil zajíti i jihlavský kroj, neboť do něj se oblékaly ženy až do té doby ve čtrnácti čes-

kých obcích: v Lukách, Horních a Dolních Bítovčicích, ve Studnicích, Kozlově, Velkém Beranově, Malém Beranově, na Bradle, Jeclově, Otíně, Předboří, Petrovicích, Puklicích a Svatoslavi u Jihlavy i také v obcích národnostně smíšených.

Rok 1945 rozhodl o dalším oblékání do pajerského kroje. Sovětské vojsko, které obsadilo jihlavské okolí, bylo upozorněno na Němce v krojích. Bylo po nich stříleno, když provokovali. Sovětští vojáci však nevěděli, že týž kroj se nosí i v českých vesnicích. Lidé se začali bát. Kdo mohl, oblékl se do jiného, aby byl jist. Po odsunu německého obyvatelstva a nově nastavších poměrů odložil se i jihlavský kroj v českých dědinách, aby nebylo žádné připomínky na nacisty, kteří těch krojů používali ke svým provokačním rejdům. Jen několik babiček, které neměly nic jiného na oblečení, zůstaly svému kroji věrny.

Jedná se o to, jak dalece nazývaný kroj "pajerský" možno považovat za výhradně německý. Nelze počítat s tím, že kroj kolonizovaných Němců z Bavor ve 13. stol. zůstal zachován. V úvahu by se mohlo brát jen osazování opuštěných obcí po třicetileté válce. Zde by jedině mohl být základ přínosu nového odlišného kroje. Od těch dob však se odehrály dalekosáhlé změny i při konservativním způsobu života, a tu je možno se opírat ve vývoji lidového odívání o všeobecné historické poznatky. I když tedy zde s určitým ovlivňováním nutno počítat, pak je také nutno předpokládat, že slohový vývoj lidového odívání na Jihlavsku dál se pod kulturou dvou národností, jak německé tak i české. Jistým důkazem je pojmenování jednotlivých krojových součástek. Není v nich žádného německého pojmenování, ačkoliv v jiných ryze českých oblastech taková označení bývají běžná. Zde ani slovo "lajbl" nebo "lajblík" stařenky nepřipouštěly. Výraz "krézl" je neznámý. Místo něho zní krásné místní pojmenování "vejložek". A pak slyšíte zvučně vyslovené "rukávce", šerka, náprsenka, kaloun /nikoliv pentle/, zástěra a květovanému šátku na umě-

lé vázání kolem hlavy říkají "konec".

Co je vzácného a podivuhodného na kroji v okolí Jihlavy, že zachoval svou materiálovou i střihovou původnost přes všechny nejrůznější vlivy, které přicházely se strojovou tovární výrobou i s městskou módou a sociálním rozvojem. Jen ruční výšivka v posledních letech byla nahrazována továrními výrobky. V některých případech shledáváme obdobu, ba celou shodnost s určitými krojovými součástkami slováckými. Tak např. rukávce jsou šity skoro tak jako rukávce na slováckém Horňácku /mají však přidaný krajkový "vejložek" a jsou šité z tenoučkého plátna nebo i z batistu/ a modrá, pláštěná a ručně leštěná zástěra s pestrým vyšívaným řetízkem připomíná staré kyjovské fěrtoušky.

Jihlavský kroj nezanikal pozvolna tím,že by se přizpůsoboval době s prudkým technickým rozvojem, byl odložen náhle ve své plné slohové původnosti a půvabu.

JIHLAVSKÝ KROJ - P O P I S

Jednotlivé součástky

S u k n ě - zvané šerky. Osnova lněná, útky vlněné, Byly šity z pěti, sedmi, devíti i také jedenácti dílů. Šířka dílů = šířce látky tj. půl lokte /asi 40 cm/.

Barva sukní je trojí: černá, modrá, mlynářská tj. sivá. Kvalita šerky: lacinější a nákladnější. Rozeznávala se nejen hmatem, ale též na pohled poněkud odlišným barevným odstínem. Rub sukní je lemován rumělkově červeným pruhem "souhýnka" tzv. pajem. Působilo velmi koketně, když při chůzi nebo při tanci blýskla červená v tmavých záhybech sukní.

Kdy se nosily sukně v určitých barvách? V černé sukni chodily ženy vůbec - v neděli i ve svátek. K tomu sloužila i lacinější sukně modrá. V černé, avšak kvalitní sukni chodily ženy také ve smutku.

V modré kvalitní sukni šly ženy jen za význačnějších okolností, ovšem že i v neděli. Když šla děvčata za družičky, šla vždy v modré sukni, k níž patřila bílá vyšívaná zástěra. Nejvzácnější a nejslavnostnější byly sukně mlynářské.

A právě sukně slavnostní, v kterékoliv barvě, měly na znamení toho významu modré lemování. To bylo také trojí. Modrá stuha - kaloun přišívala se na samý kraj sukně. Nejvýznamnější byl na tři prsty široký, pak na dva,také na jeden. Šířka kalounu měla také jistě své odůvodnění. Pravý důvod již není znám, ale možno počítat se společenským postavením majitelčiným a se zámožností. O božích hodech a o svátcích držívala se v kostele přehlídka sukní. Nejhodnotněji se cenily ty, které měly nejvíc záhybů a nejširší kaloun. Sukně mlynářské předčily všechny.

Vpředu se na sukni vázala modrá, leštěná zástěra, vyšívaná dole úzkým pestrým proužkem tzv. řetázkem. Do smutku patřila však zástěra černá. Na vyleštění se plátno škrobilo. Po uschnutí se hladilo skleněným hříbkem nebo i pouhým dnem nějaké skleničky tak dlouho, až se plátno lesklo jak dobře

vyleštěný střevíc. Byla to práce zdlouhavá, únorná pro ruce, při které se zpravidla řádně zapotilo.

Kolem pasu vázala se široká hedvábná bílá, bleděmodrá nebo charpová stuha na mašli dozadu.

Rukávce z tenkého plátna nebo i batistu, ne příliš dlouhé, ale tak široké, aby se pěkně dokulata vzduly. Rukávce jsou košilka krátká, sebraná u krku do límečku s našitým, řásným vejložkem - krejzlíkem ze sítované krajky. Krajka se vyznačovala velmi jemnou prací. Do smutku se však užíval vejložek vyšívaný. Rukávy se všívaly do náramků rukávců drobnými, stejnoměrnými záhybky - vrapy, přes které se vyšívaly drobnými stehy krokvičky, řetízky i ve více řádcích. Později tato práce se nahrazovala našitím strojem vyšívaného pásku. Také náprsenka rukávců, zapínaná na knoflíčky nezůstala bez výzdoby. Na každé straně se ušily dvě až tři pásky drobných sámků, mezi něž se buď vyšívaly krokvičky a řetízky, nebo se našívaly pásky strojového vyšívání. Náprsenka a náramky znamenaly vrcholnou výzdobu rukávců. Některé parádnice měly náprsenku zkrášlenou i velmi drobnými žabkami. Ale jak se žabky po vyprání žehlily?

Ž i v ů t e k původně vlněný, později brokátový v různých barvách, bílou počínaje. Vpředu hluboce vystřižený a sepjatý na tři i čtyři knoflíky. Přes výstřih se šnoroval ze široka ohnivě červený kaloun tzv. semtam odspoda, křížem jen jednou přes prsa a nahoře zavázaný v mašli. Živůtek byl opatřen na bokách a vzadu vycpanými kapsami, na které se vázaly bílé spoeničky a šerka. Bylo to opatření proti sjíždění sukní s boků. Živůtek vdaných žen byl lemován asi 1 cm širokou stužkou v barvě, jaký byl podklad živůtku /karmínová, zelená, modrá, fialová/.

Přes živůtek a rukávce se oblékala jupka /blůzka/, šitá těsně k tělu, přední část vsazená do sedýlka a vrapy upravenými "na žabky". Sedlo a manžety byly pošity strojovou vyšívanou krajkovinou. Tak se oblékaly ženy jen ve svátek. Všední oblek se šil z látek praktických tovární výroby. Jen sukně zůstávala šerková.

Na svatby, křtiny nebo úvodky místo blůzky se oblékala černá soukená kamizolka, vpředu hluboce vystřižená a sepjatá na dva nebotři knoflíky. Měla úzké rukávy a velmi slušivě působila.

Punčochy vždy rumělkově ohnivě červené, zvané punčochy jihlavské, na svátky vlněné, všední bavlněné. Zvláštní červená barva má své historické odůvodnění.

Obouvaly se černé sametové střevíčky s nízkým podpatkem, okuté bílou nebo žlutou podkůvkou. Takové okutí, vkusné střevíčky dostávala nevěsta jako svatební dar od ženicha. V takových se chodilo jen vzácně, takže za celý život nebyly dány na opravu.

Hlava se zavíjela do velkého plátěného šátku, zvaného "konec". Konce byly červené, vždy s květovaným okrajem, avšak byly i tmavé. Podle toho, jak byl šátek dál vyzdoben, byl jmenován: hladký, puntičkový, metličkový, kvítečkový, avšak i cele květovaný. Nakoso přeložený vázal se dozadu pod velký cíp /konec/ velmi dovedně, aby postranní cípy byly upraveny do úzkých pruhů, které se pak v týlu zkřížily a ovinuly nahoru kolem hlavy. Tam se zavázaly, konečky se zpět zahnuly, avšak tak, aby právě v tom zahnutí vyšly stejné kvítky na obou stranách.

Šla-li děvčata k muzice, na bál nebo na nějakou slavnost, neoblékala jupku; šla jen v rukávcích. Říkalo se, že jdou "svlíknuty". K tomuto účelu rukávce byly mimořádné - nejen materiálově a výzdobou, ale úpravou. Dávaly se vyprat a vyžehlit odborně do prádelny. Tam se i vejložek nakulmoval. Tak to nosily však jen Němky; Češky nechávaly vejložek jen rozžehlený. A tak se na veřejnosti rozeznávaly.

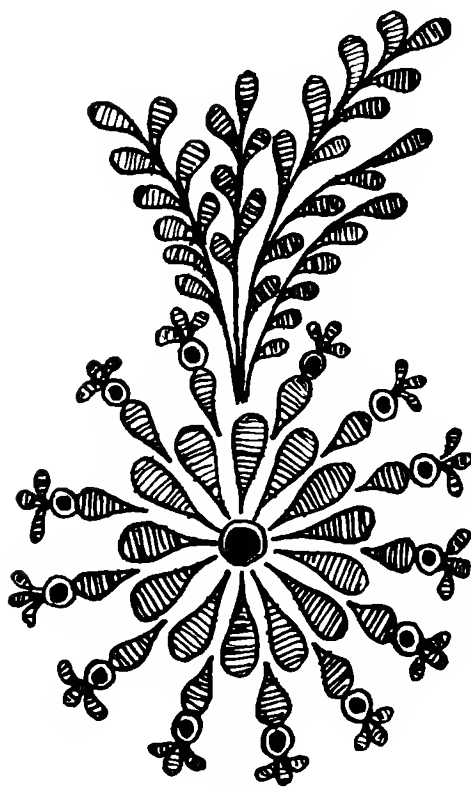
A jak v zimě?

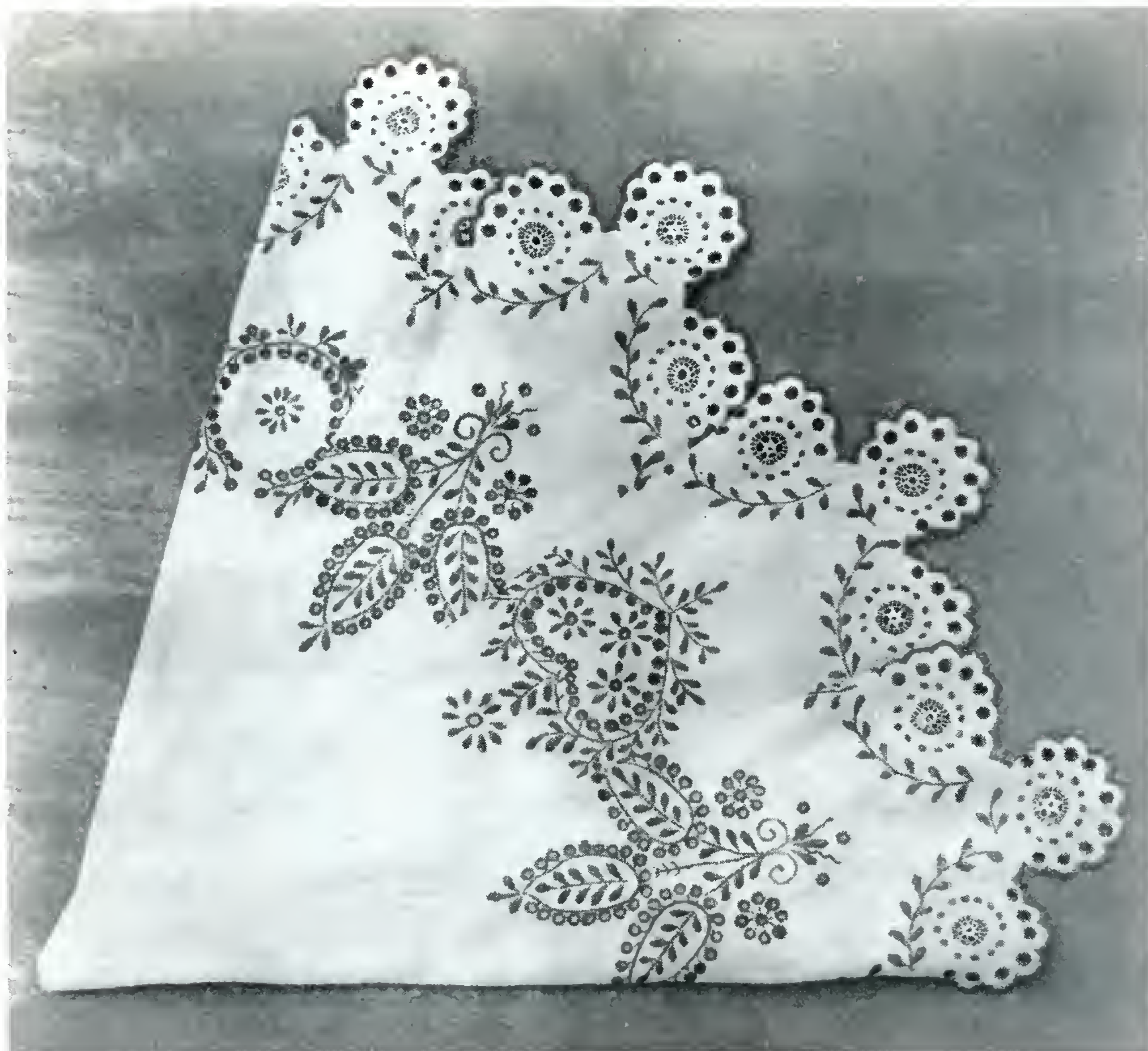
Proti té se bral černý vlňák se třepením. Kladl se přes šátek do půl hlavy, zkřížil se přes prsa a vzadu nad pasem se zavázal. Kromě černého vlňáku chodilo se ještě v adventu a postě ve vlňákách fialových, o vánocích a mariánských svátcích v zelených. Těm vlňákům se říkalo "cirkas".

Na velikonoční svátky nahradily cirkas tenké vlněné kašmírové šátky pestře bohatě květované a se střapci kolem.

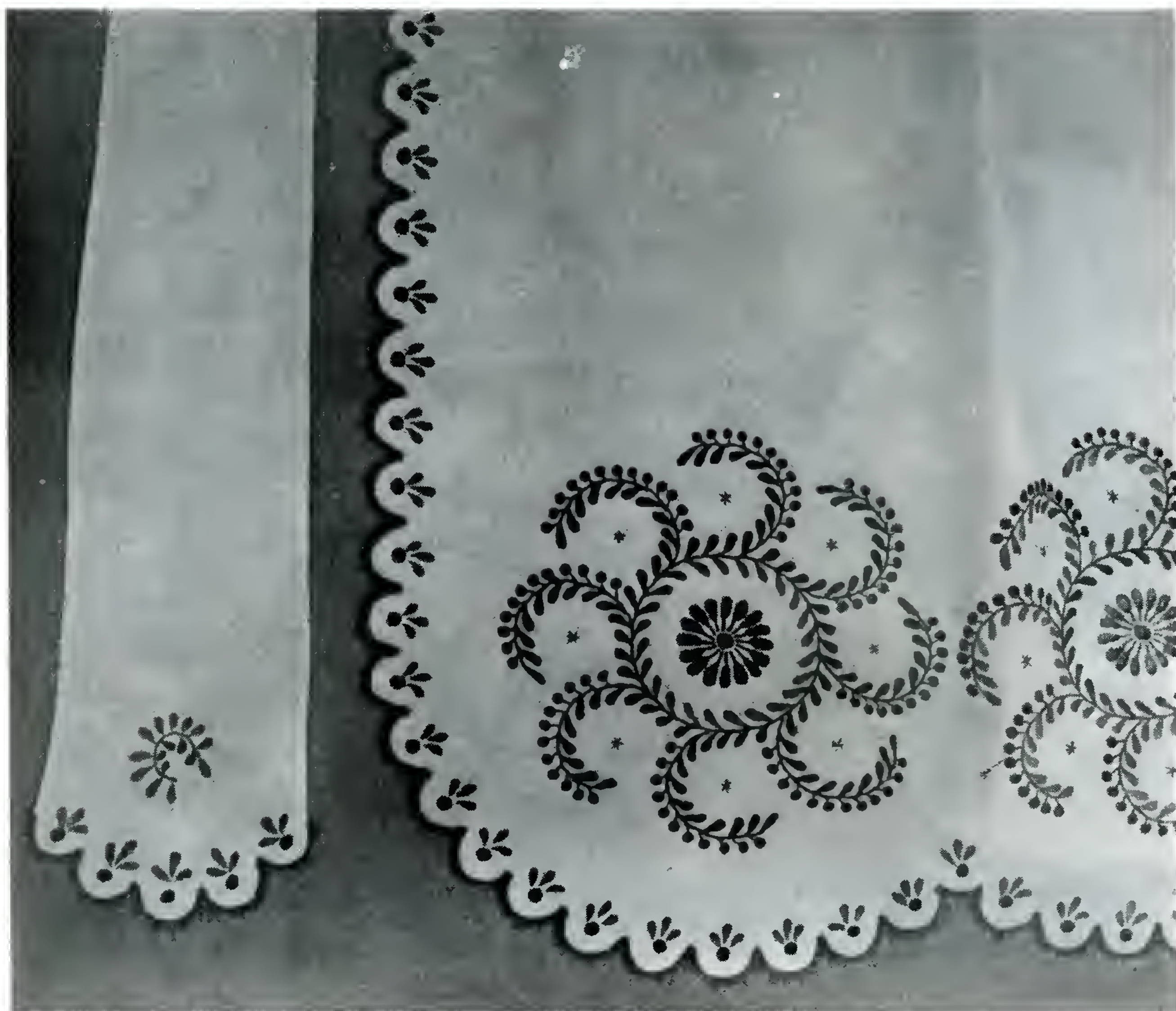
O jihlavském kroji, který jsem osobně vídal, byl jsem informován a přímo prohlížel v Lukách u babiček: Alžběty Holubové a Ďáskové, které mně daly nejobsáhlejší poznatky, u babičky Vokurkové a Pekárkové, jež měla nejobsáhlejší vybavení a ještě u dvou babiček /sester/, jejichž jména si již nepamatuji. Ty všechny jsou právě ty, které zůstaly jihlavskému kroji věrny až do smrti.

SVÁTEČNÍ OBLEČENÍ

Šátek do ruky k muzice

Roh zástěry vyšívané dvěma odstíny červené

Žena ve svátečním kroji

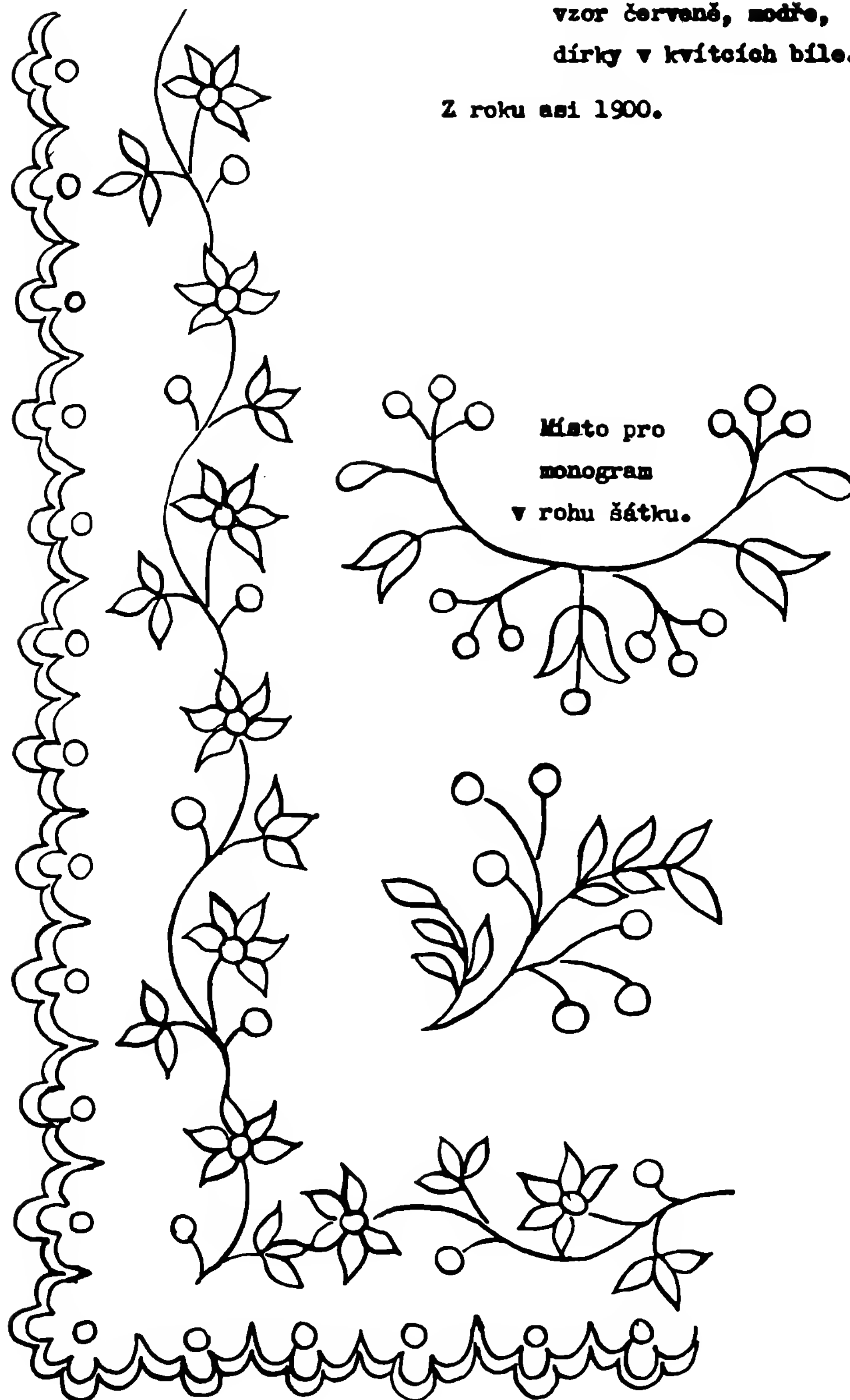
Boty ke svátečnímu kroji

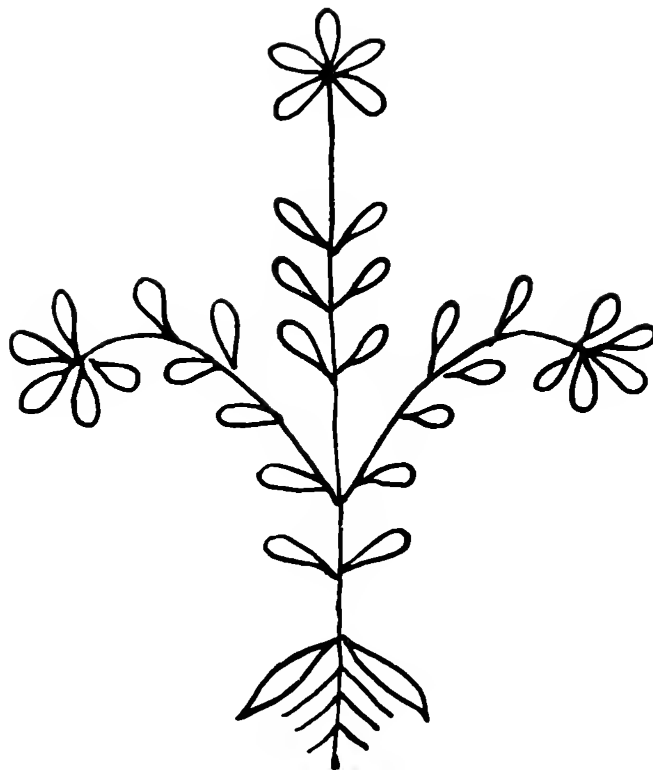
B ř e z n í k

A 1. Šátek do ruky. V majetku J. Menšíka, č. 5.

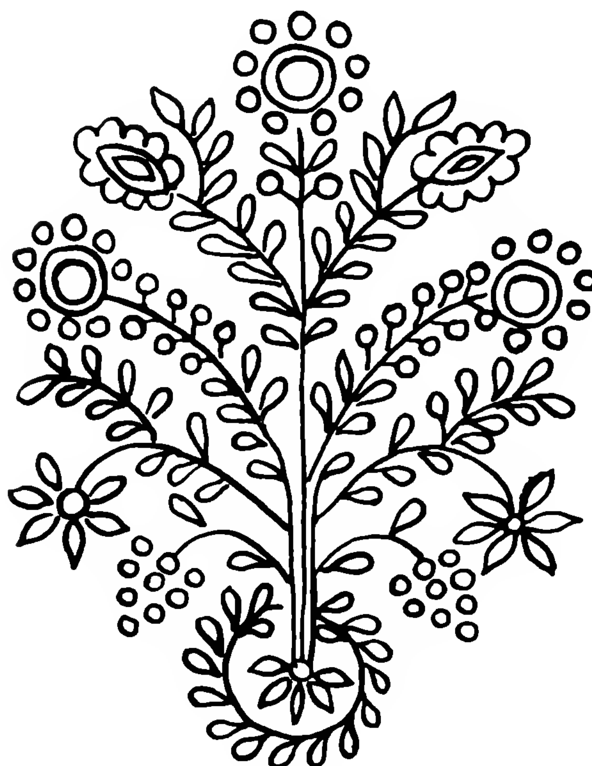
Vyšito: zoubky bíle,
vzor červeně, modře,
dírky v kvítcích bíle.

Z roku asi 1900.

Vzor na šátek k první muzice

Vzor na šátek k první muzice

Sváteční ženský kroj

Detail sváteční zástěry - bílá výšivka

Žena ve zlatém čepci

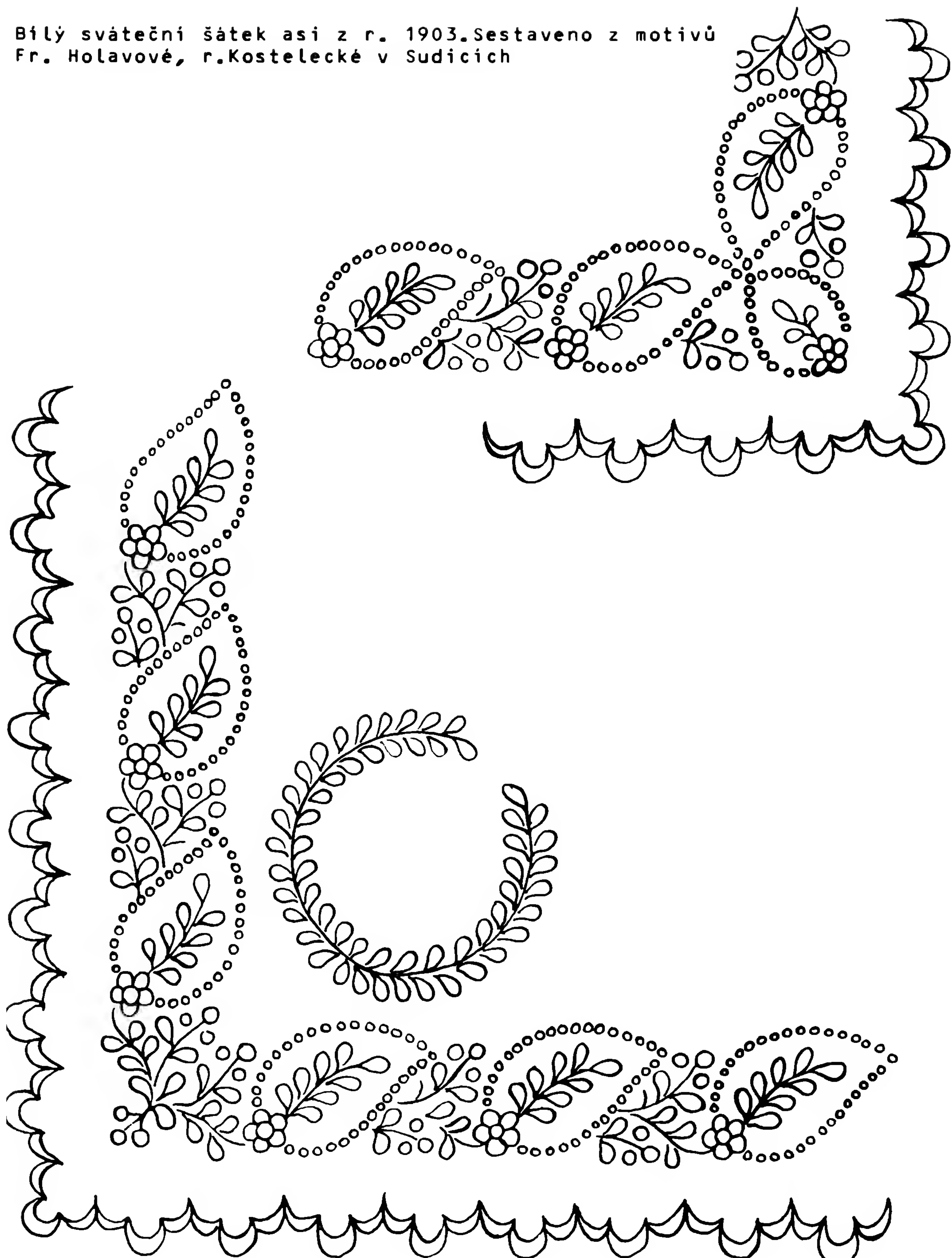
Rouchovany
Mladá žena ve zlatém čepci

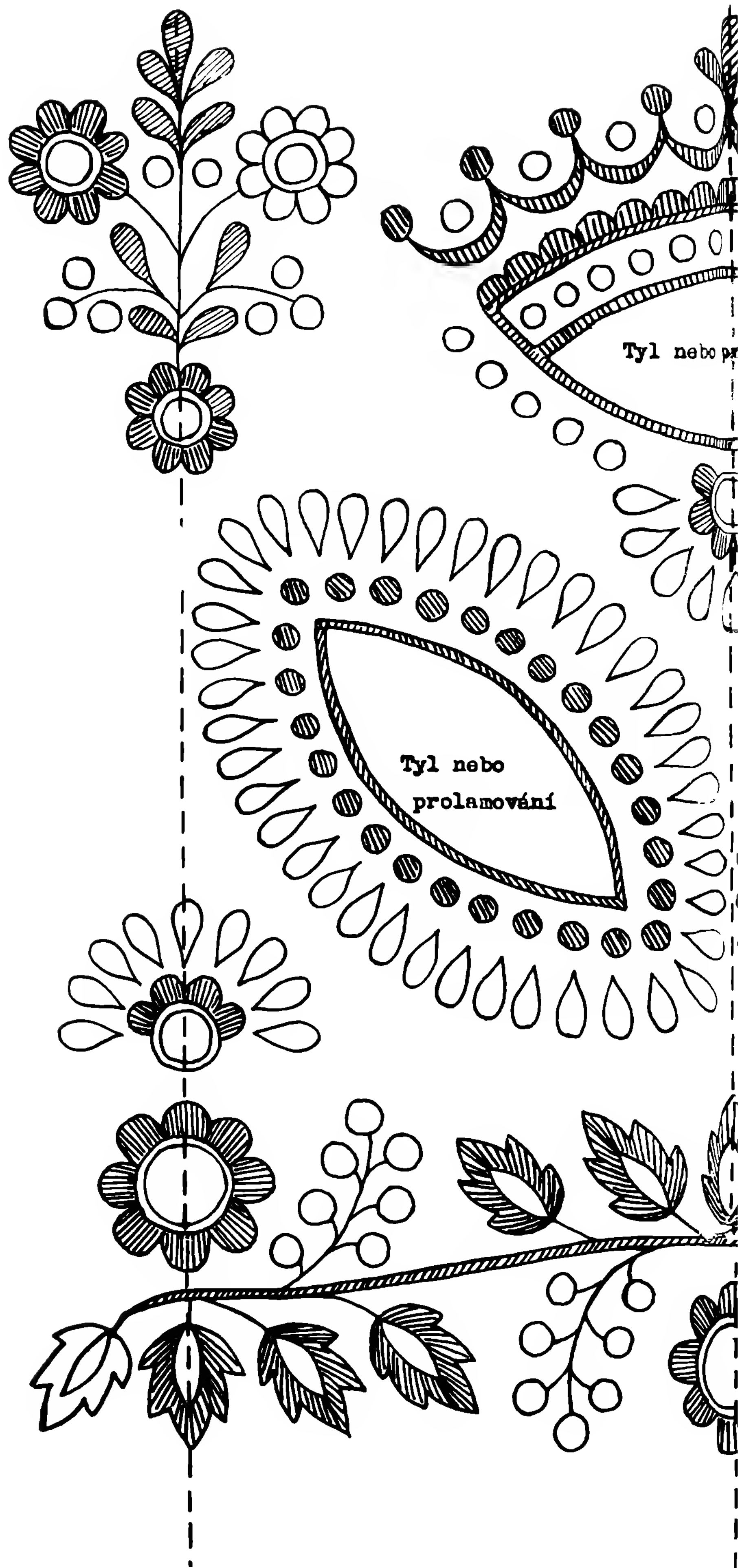

Ketkovice
Stréček s tetěnkó - 1958

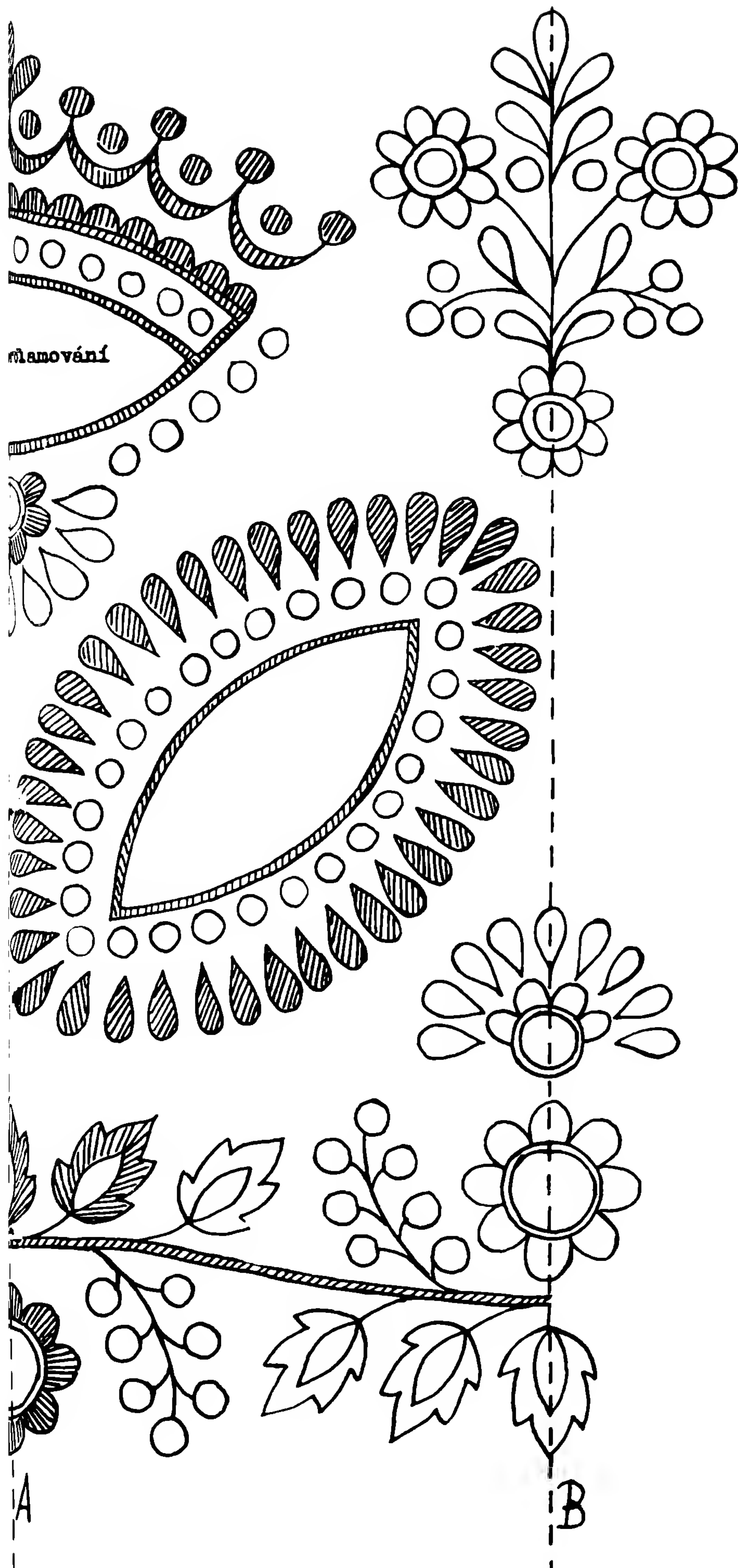
B ř e z n í k

Bílý sváteční šátek asi z r. 1903. Sestaveno z motivů Fr. Holavové, r. Kostelecké v Sudicích

Vzor ze svatební – úvodní zástěry

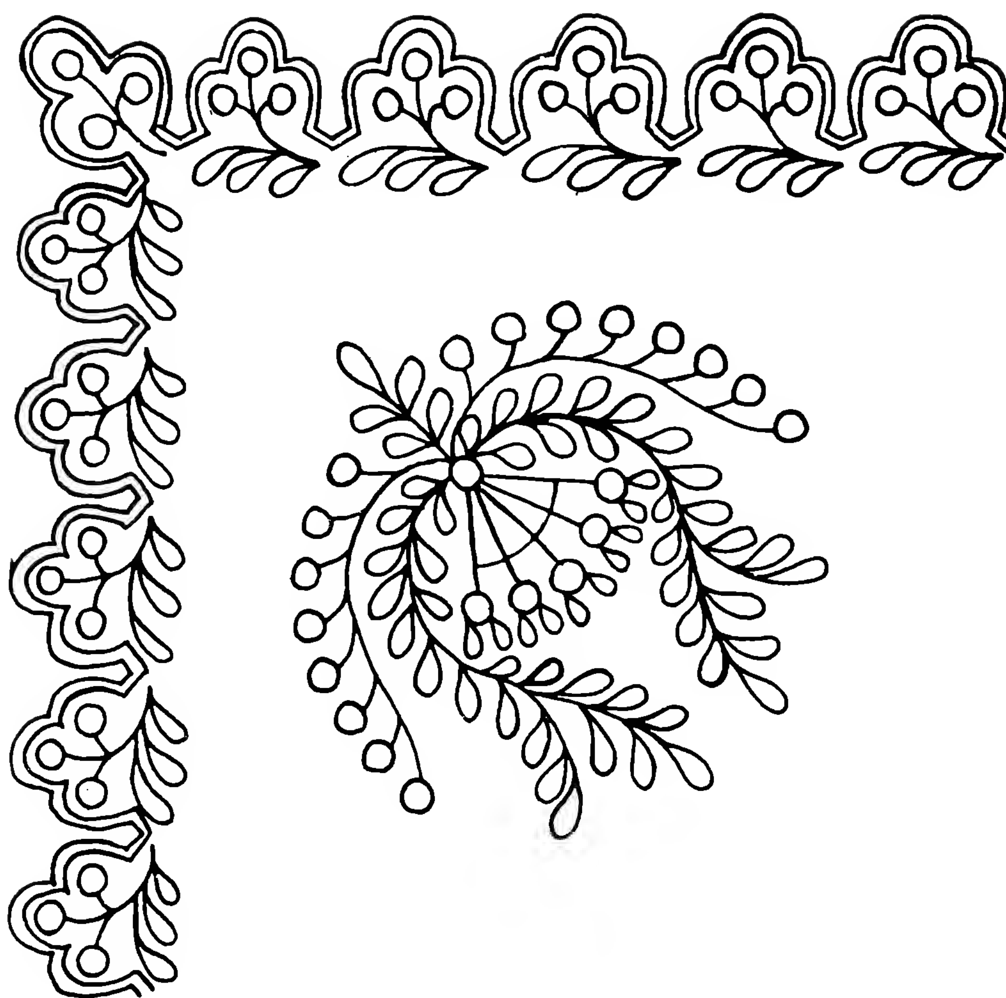
Popovice u Jaroměřic nad Rokytnou

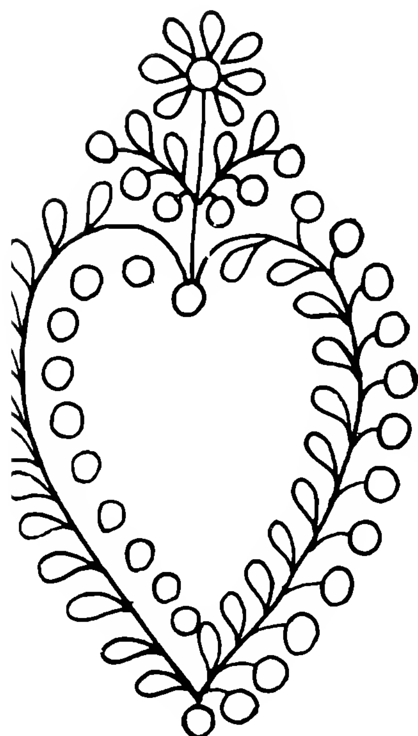

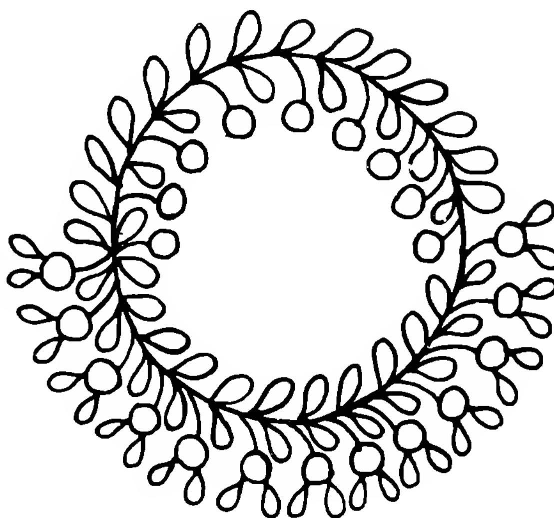
Žena ve svátečním kroji

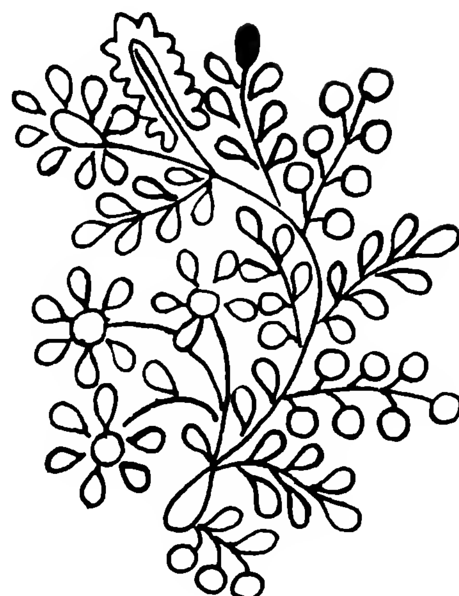

Šátek do ruky k muzice

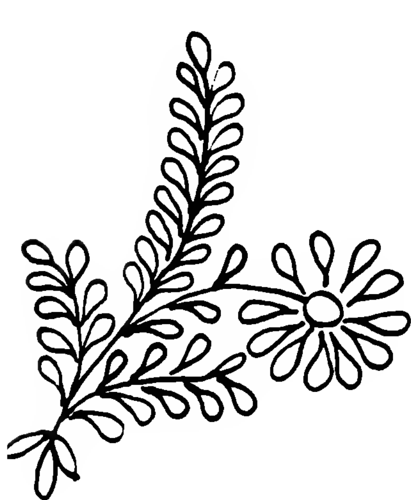

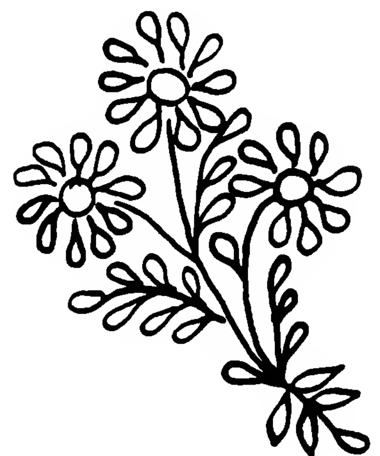

Vémyslice

Stárkovský šátek - kolem r. 1850

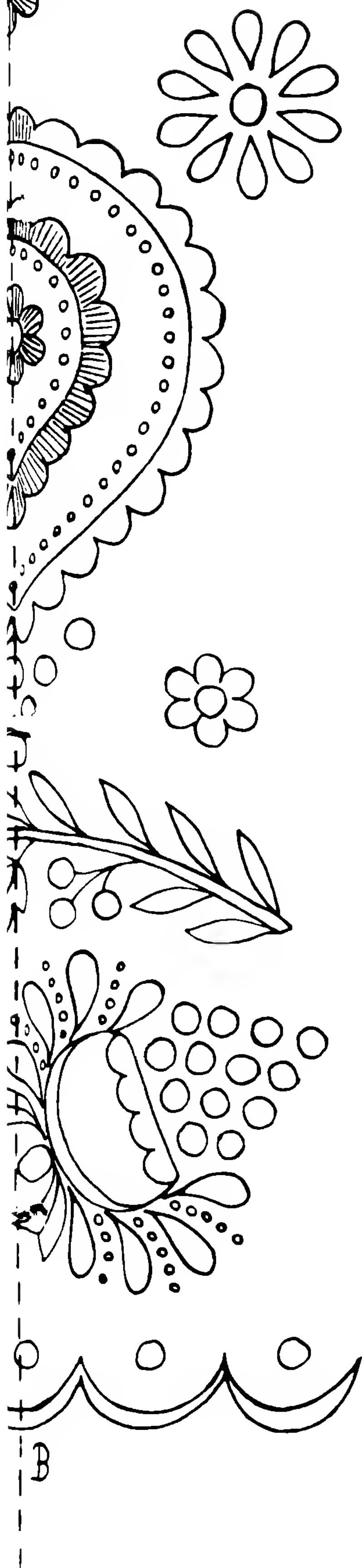

Vémyslice

Stárkovský šátek - kolem r. 1850

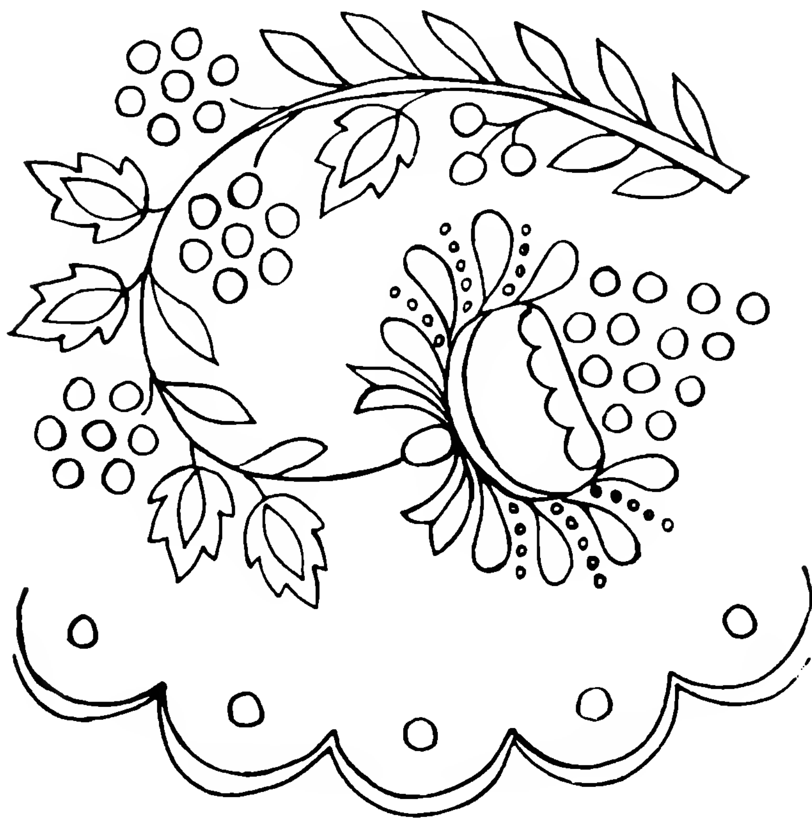

A

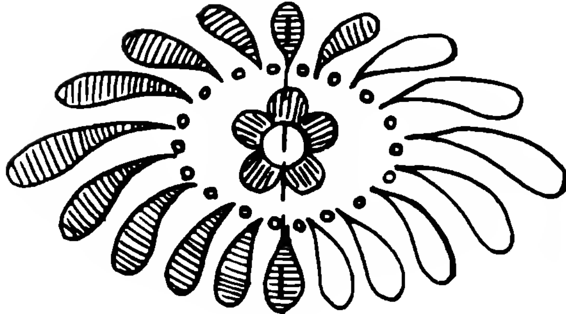

Vzor ze svatební zástěry ze ŽEROTIC u Znojma.

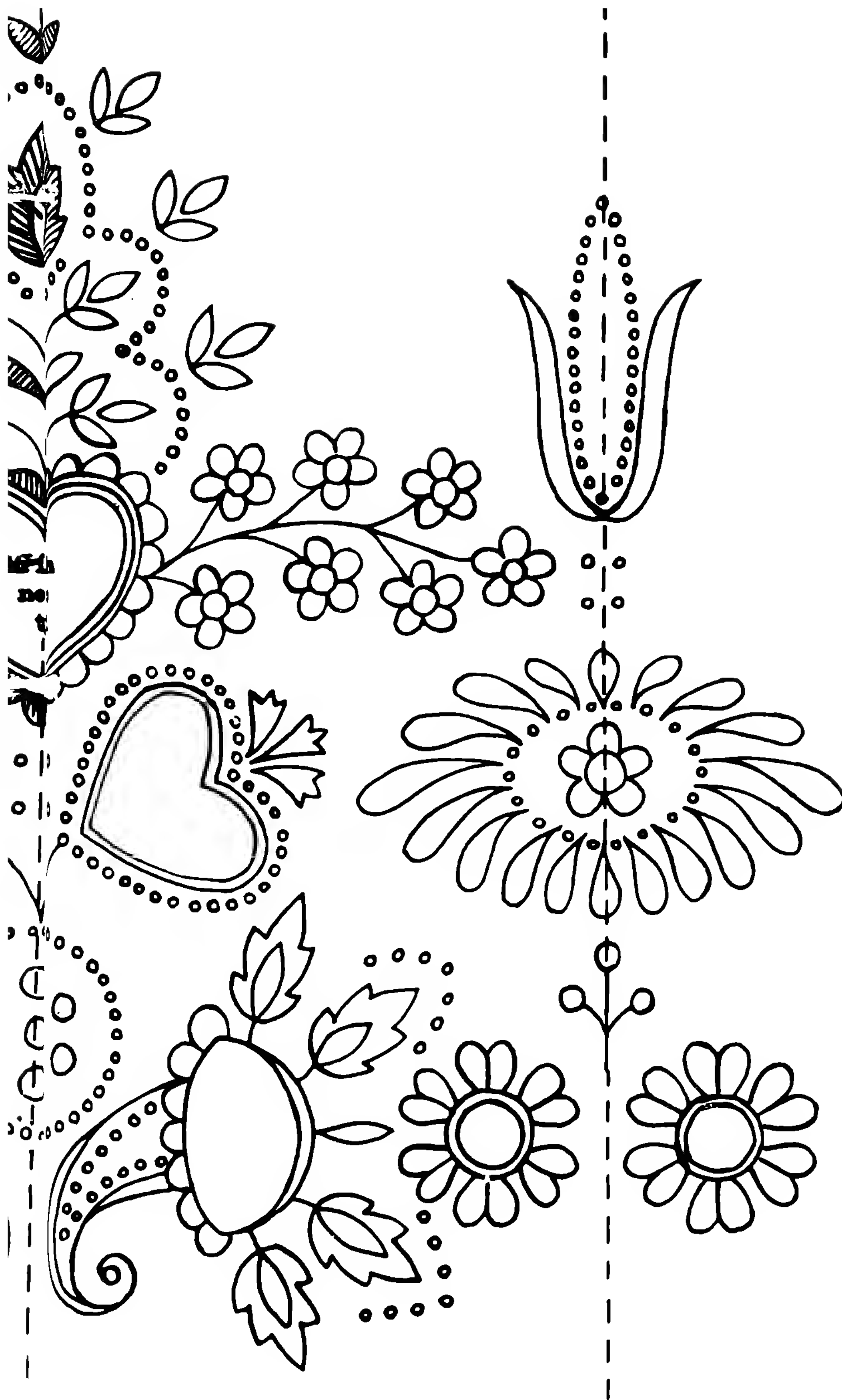
Vyšívání bílé, hrubší přízou .
Vyšito plocho, dírkami a podkládáno tylem nebo prolamováním.
Malé kroužky se vyšívají dírkami.

Vzor se přenáší na látku od prostředka, a to buď dle osy A nebo osy B, a to proto, aby při kraji vyšel ucelený motiv /záleží totiž na šířce zástěry/.
Zuby na lemu možno nahradit krajkou pletenou nebo vláčkovou.

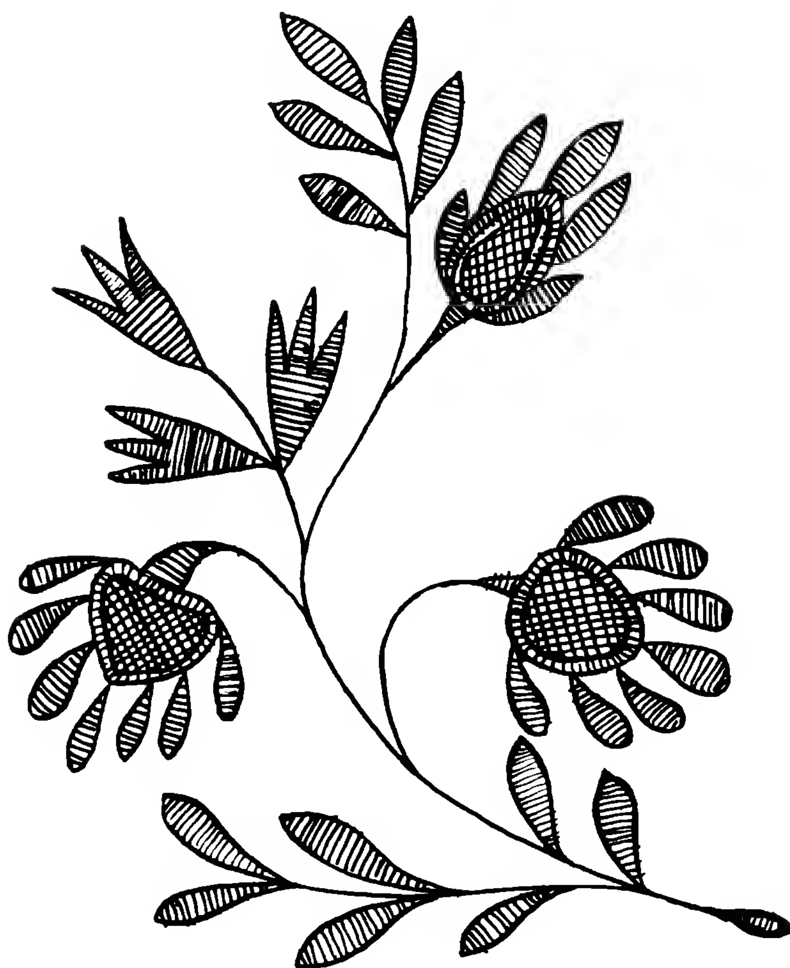

Tematický motiv na svatební zást
srdcí vzchází třetí srdce /dítět

těru:dva roky hojnosti, ze dvou
te/, a to roste a kvete

DÍVČÍ KROJ
SLAVNOSTI V KROJÍCH

Děvče k muzice

Březník - Děvčata v kroji 1906

Ketkovická omladina 1910

Ketkovice - Slavnost královniček 1958

Ketkovice
Slavnost"Vožení krále" 1958
Král s královnou na křeslech
Dvě králky

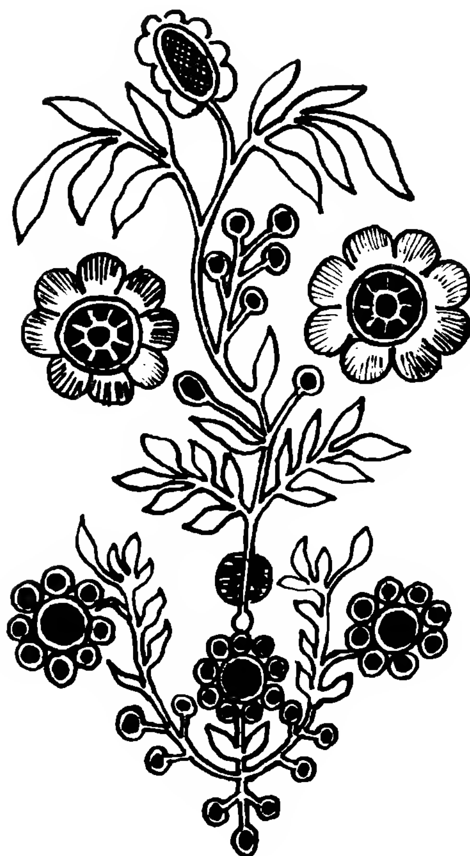

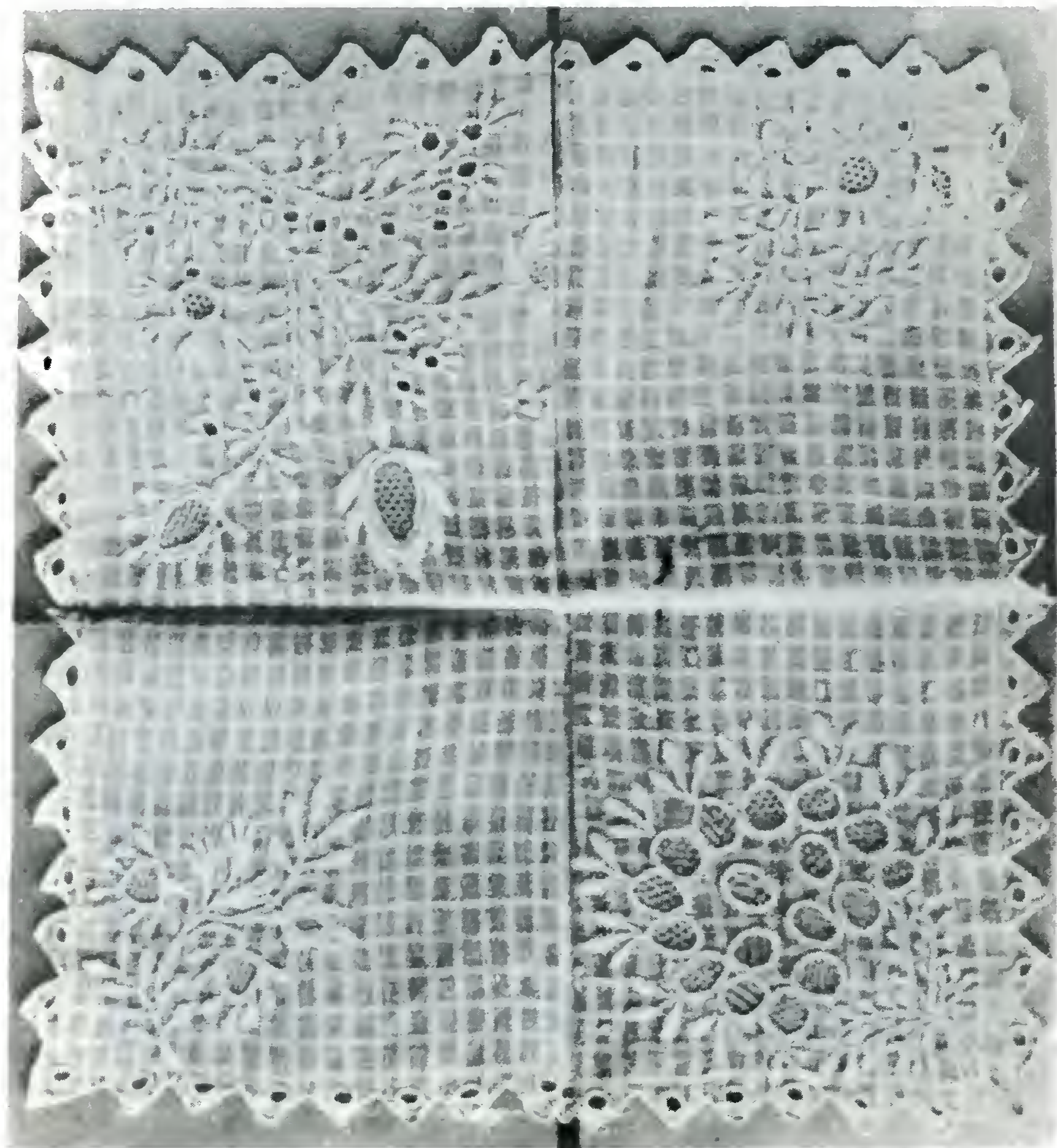
Ketkovice
Slavnost "Vožení krále" 1958
Král s královnou zaváději sólové kolečko

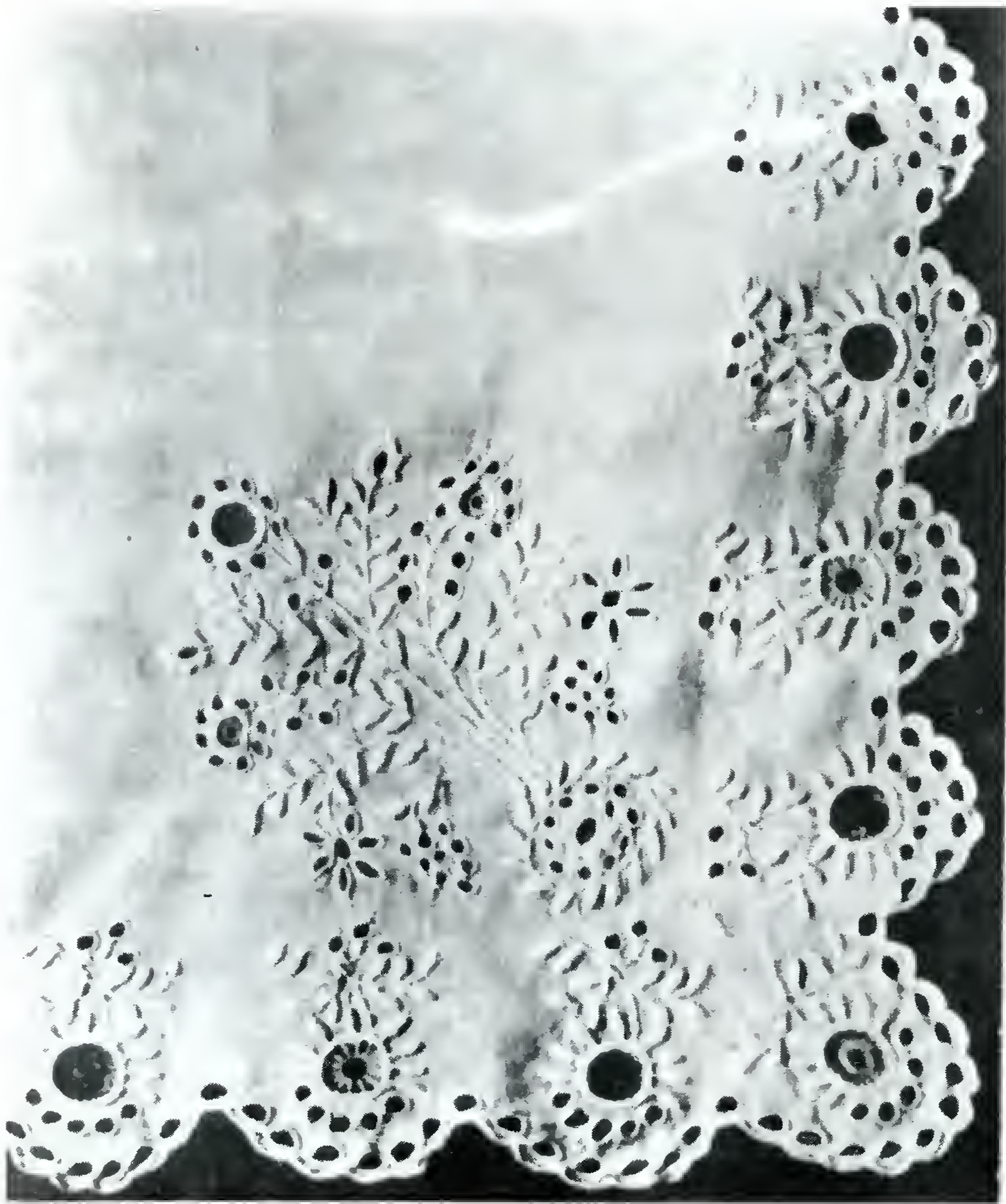
Rouchovany
Hody 1974. Stárky a stárci - hodová chasa

PLACHETKY

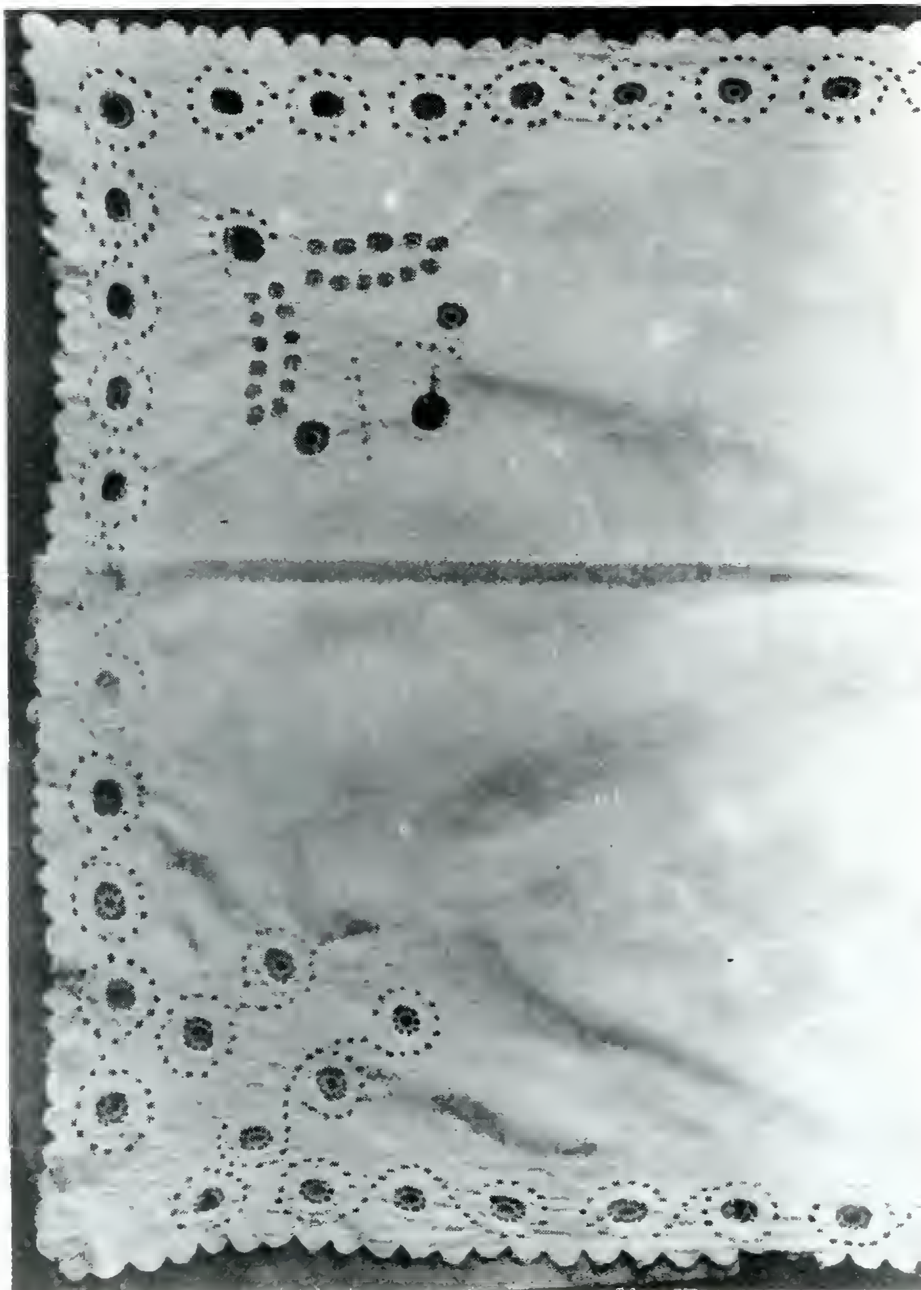

Plachetka Františky Vejtasové z Boňova, dcery rychtáře Matouška z Popovic u Jaroměřic nad Rokytnou, nar. 1820

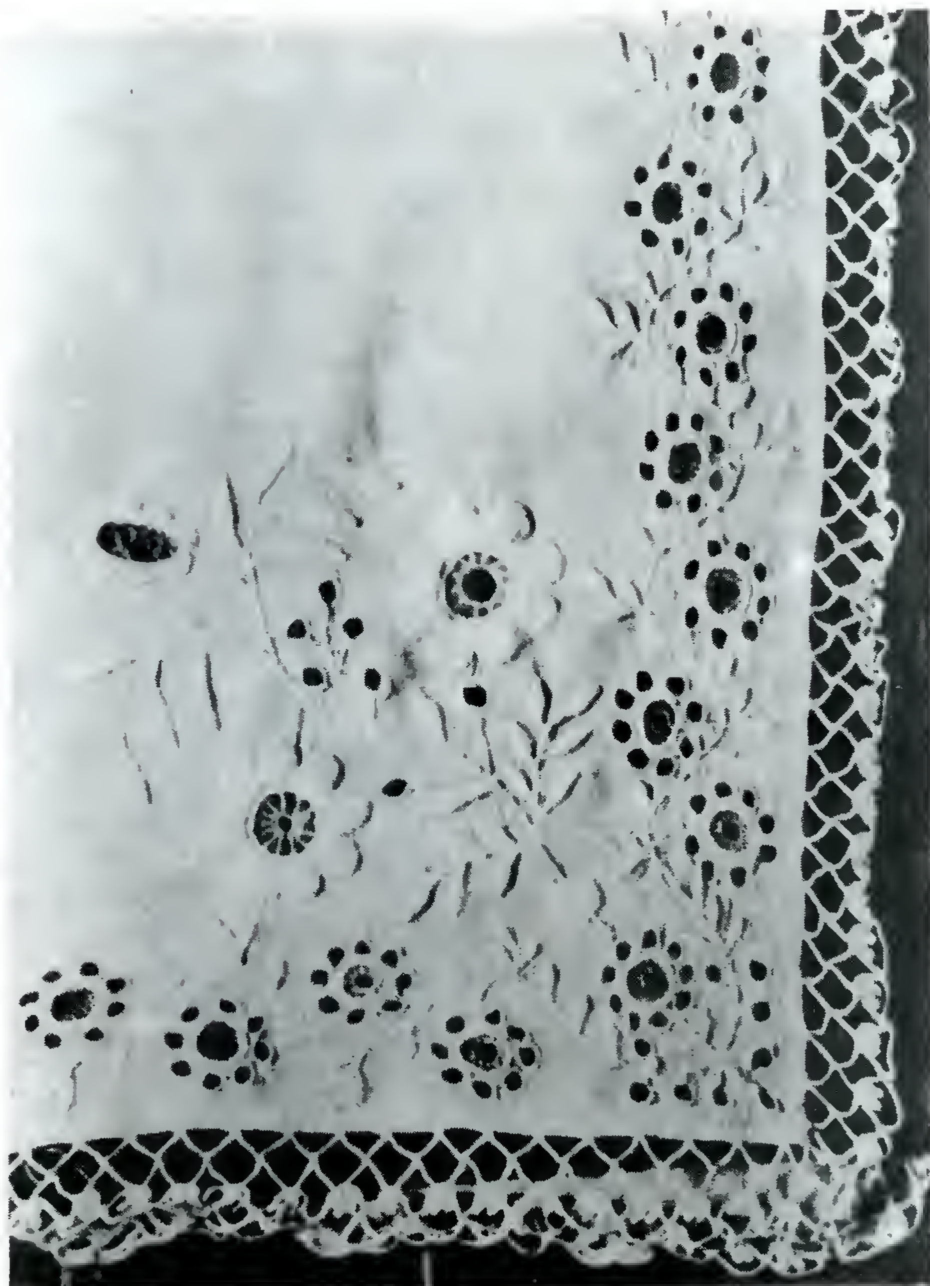

Rybníky u Mor. Krumlova

Šátek k muzice se znamením stromu. Z let šedesátých min. století. Majetek pí. Šedrlové

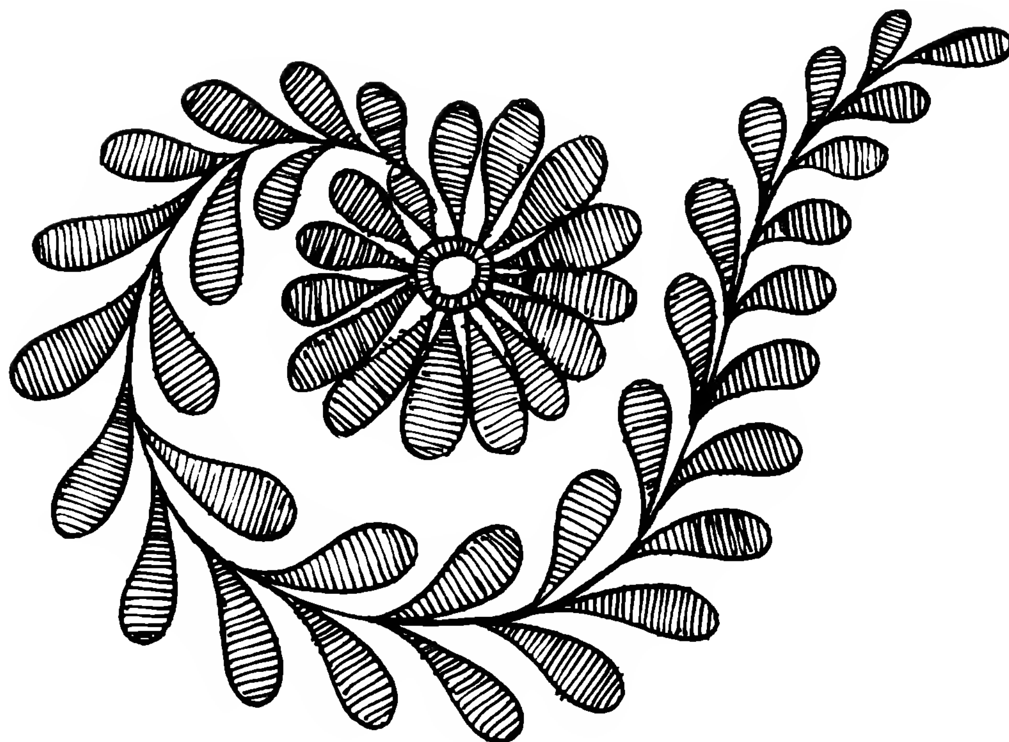

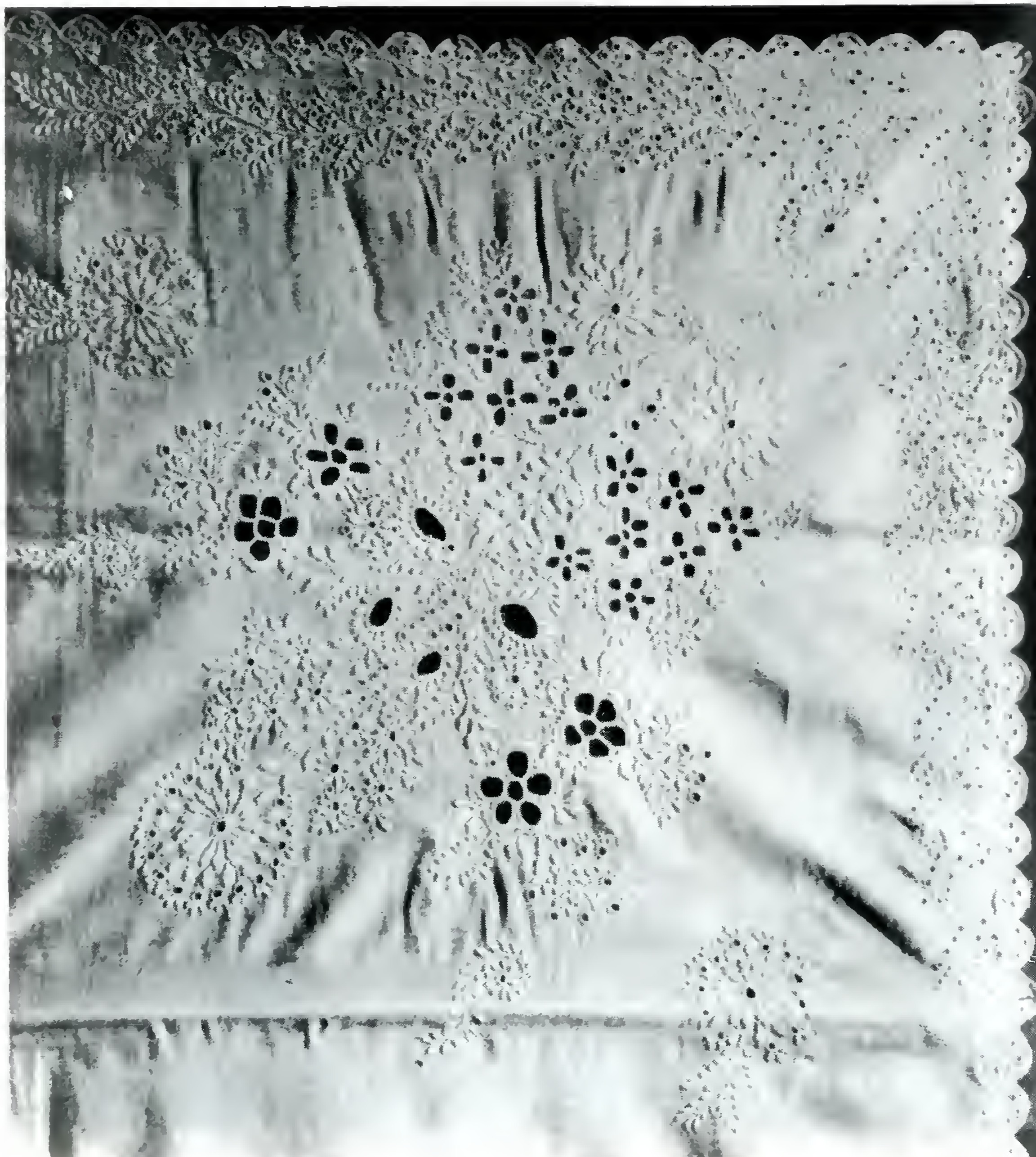
Plachetka N.Šedrlové z Rybníků u Mor. Krumlova - po r. 1850

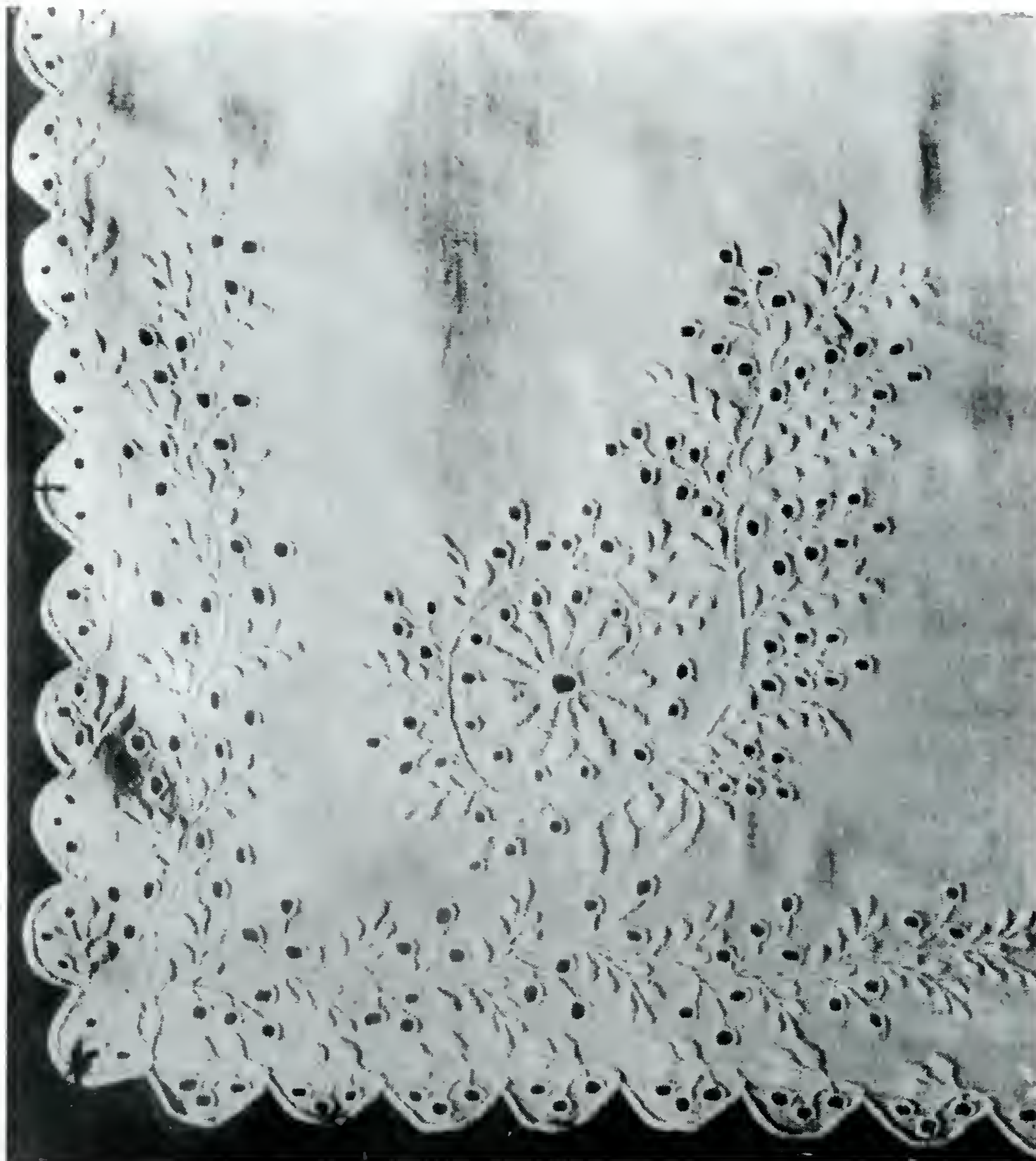
Plachetka N.Šedrlové z Rybníků u Mor. Krumlova po r. 1850

ÚVODNÍ PLÍNY A ZÁSTĚRY

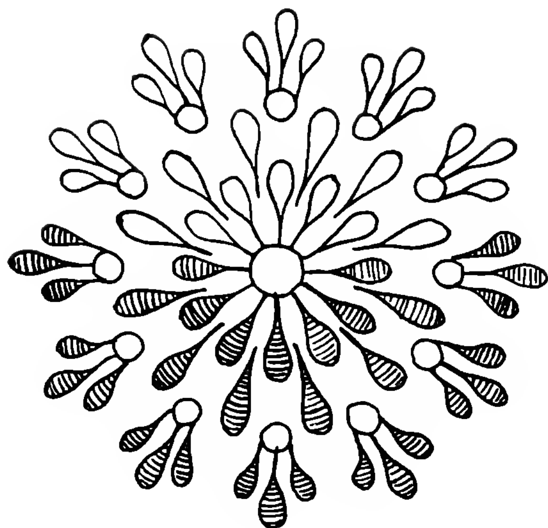

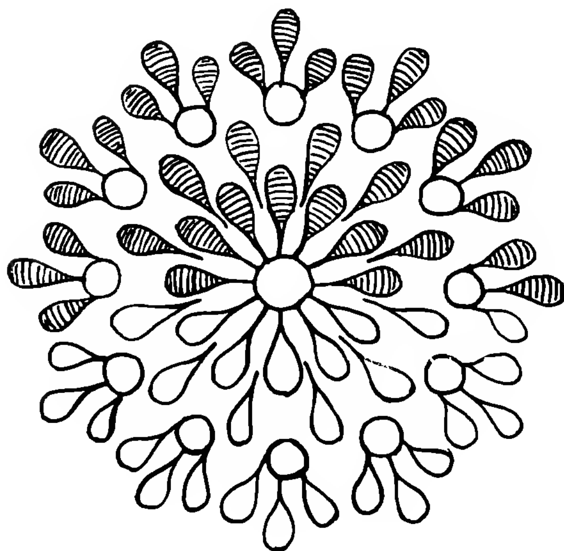
Úvodní plína z D. Dubňan u Mor. Krumlova.
Dílo sester Deábisových - kolem pol. 19. století

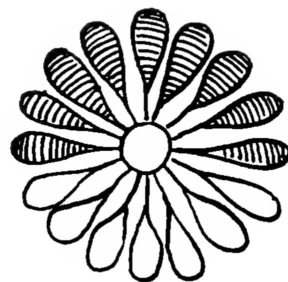

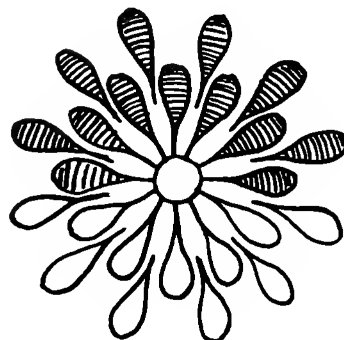
Detail úvodní pliny tzv. Slepička - z Dol.Dubňan u Mor. Krumlova. Dílo sester Deábisových, dcer rektora školy v Dol.Dubňanech - kolem pol. 19. stol.

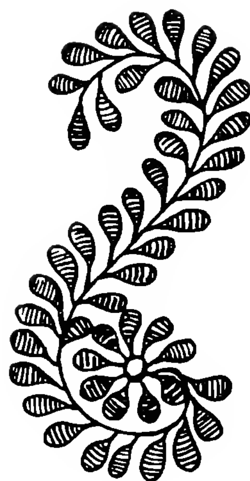
Sluncové květy na úvodních plínách.

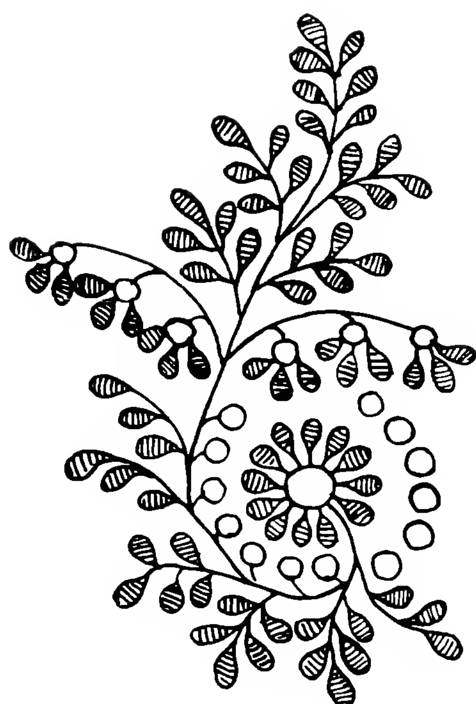

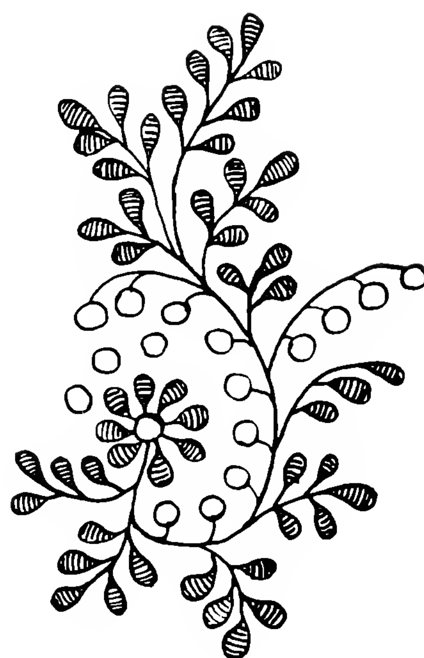

Sluncové květy na úvodních plínách

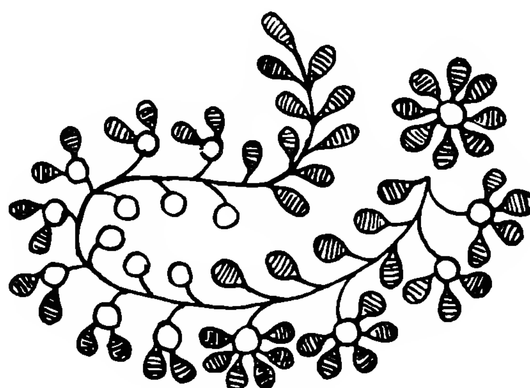

Dolní Dubňany

Vzory z úvodní pliny tzv.slepičky kolem r. 1850

Dolni Dubňany

Vzory z úvodni pliny tzv. husičky kolem r. 1850

Rouchovany
Úvodnice

Rouchovany

Žena v zavité hlavě úvodní plínou

D O S L O V

Píši těchto několik stránek, abych osvětlil, co všechno způsobilo, že národopis Horácka zůstal opomenut, že se na Vysočinu pohlíží jako na národopisnou poušť. Ujímám se tedy svého rodného kraje. Pracuji v jeho národopisu od svého nejútlejšího dětství, vyrůstal jsem v něm a dnes je mi sedmdesátpět.[x/]

Národopisný život byl vždy mou radostí. Sám jsem prožíval všechny lidové zvyky a obyčeje, zajímalo mne lidové tvoření, také sám jsem byl na něm účasten, zpíval jsem jako všichni u nás a až podnes dokonale hovořím naším nářečím tak, že bych snad dovedl napsat i jeho pravopisnou mluvnici. To všechno jsem si později uvědomoval a pilně si ověřoval u svých předchůdců ať rodinných, tak i známých. Tak se mi dostalo do paměti poznání národopisných poměrů od lidí rozených již v letech třicátých minulého století. Tato drobná práce může být toho důkazem. Snažil jsem se, aby byla opravdová, věrná, aby byla bez doplňků fantazie, pokud to jen bylo možno.

Kde by se vyskytla nejistota, tam jsem srovnával některé úkazy s obdobnými z oblastí národopisně zachovalejších. Toho důkazem může být, že písemně na této věci pracuji již více jak dvacet let.

Vratislav B ě l í k

---

x/ Přes osmdesát. Od té doby zůstával text neukončený.

HORÁCKÝ KROJ

Metodický materiál pro výtvarníky
Vydává: OKS BV Třebíč - odd. ZUČ
Zpracoval: V. Bělík
Náklad: 500 ks NEPRO
Tisk: OKS·BV Třebíč o 371007